

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN DEVLET BAŞKANI SIFATIYLA YURT DIŞI GEZİSİNE ÇIKMAMA SEBEPLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION OF THE CAUSES, "WHY MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DID NOT PAY VISIT TO ANY FOREIGN COUNTRIES" AS A PRESIDENT

Serdar YURTSEVER*

Öz

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanı seçilmesinden vefatına kadar 15 yıl süreyle yapmış olduğu devlet başkanlığı görevi esnasında yurt dışı gezisine çıkmamıştır. Makale içerisinde konuya ilişkin ortaya konulmuş olan sebepler, dönemin mevcut gelişmeleri dikkate alınarak değerlendirme şeklinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu makale, o dönemin ülke içi ve dışı şartlarını göz önünde bulundurarak izlenen milli strateji, dış politika, Atatürk'ün sağlık durumu ve özellikle şahsiyeti çerçevesinde, yurt dışına neden çıkmamış olabileceği konusunu açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Başkanı, Yurt Dışı Gezisi, Dış Politika.

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk did not pay any visit abroad during his fifteen years of service as the President of Republic of Turkey. The reasons that have been put forward regarding the subject in the article have been tried to be put into evaluation by taking into account the current developments of the period. This article aims to bring the question "why he didn't pay visit to any foreign country" to light within the framework of the national strategy and foreign policy pursued due to the conditions inside and outside the country at that period, and Atatürk's health, and particularly his personality.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, President, Visit abroad, Foreign Policy.

GİRİŞ

Devlet, belli bölgede yerleşmiş ve kendine özgü bir kuvvete sahip olan bireylerin toplamından ibaret bir varlıktır. Bir devletin unsurları asgari olarak ülke, millet ve bağımsızlıktır. Devlet yönetiminin; siyasal, ekonomik, askerî ve sosyal birçok yönleri vardır. Devletin yetkili üst makamlarında bulunanlar ne kadar dirayetli ve ehliyetli olurlarsa devlet yönetiminin işlemesi de o kadar verimli ve doğru olur.

Yeni bir devlet kuran Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet adamlığı yönü, O'nun askeri yönünden ayrı ikinci güçlü yönüdür. Bu yönüyle Atatürk, asker ve komutan yönünden hiç de geri kalmaz. Atatürk'ün, Milli Mücadele esnasında, kurulan yeni devletin dünya devletleri arasındaki yerini belirlemede öncelikle ele alıp savunduğu ilke, "Millî bağımsızlık ve tam bağımsızlık" olmuştur. Yapılan mücadelenin ana düşüncesi Türk Devleti'ne uluslararası ilişkilerde eşit ve saygın bir yer sağlamaktır (Erendil, 1986: 241, 244). Atatürk'ün dış politikada titizlikle tutunmuş olduğu bir ilke de eşitlik, yani Türkiye ile başka egemen devletler arasında, hukukî bakımdan mutlak eşitlik olmasıdır (Akşin, 1991: 35).

Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük hasleti, realist ve ileri görüşlü olmasıdır. Askerî alanda olsun, siyasî alanda olsun hiçbir zaman ihtiyatı elden bırakmamış, lüzum ve zaruret sınırlarını aşmamış, ülke işini kadere ve talihe bırakmamış, sergüzeştten sıkı sıkıya uzak kalmıştır (Akşin, 1991: 23).

Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından itibaren, 1938 yılında vefatına kadar devlet başkanlığı görevini yürüttüğü 15 yıllık süre içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti'ne birçok yabancı devlet başkanı, başbakan, dışişleri bakanı ve resmi heyetlerin ziyarette bulunmasına karşın (Bulut, 2000), Mustafa Kemal Atatürk herhangi bir yurt dışı seyahatine çıkmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet başkanı sıfatıyla yurt dışına çıkmama sebeplerinin incelenmesinin başlangıcında, Mondros Mütarekesi sonrasında takip etmiş olduğu millî strateji ve politika ile Mütareke ortamının özet olarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

MONDROS MÜTAREKESİ VE SONRASINDA İSTANBUL VE ANADOLU'DAKİ GELİŞMELER

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile yenilen devletler arasında yer alan Osmanlı Devleti, batı

*Doç. Dr., Akdeniz Karpaz Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, serdar.yurtsever@akun.edu.tr.

için uzun zamandır bir "meseledir". Bu meselenin bir de adı vardır. Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadî, siyasî nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler yaratarak parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklallerini temin etmek istemelerinden tarihi meselelerin tümüne "şark meselesi" denilmektedir. Bu tabir, ilk defa 1815 Viyana Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Şark meselesi tabiri, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi amacıyla emperyalist devletlerin kendi aralarında uzlaşmalarını ifade ettiği gibi iç meselelerin uluslararası hale gelmesi bağlamında da adeta hukuki meşruiyetin gerekçesi olmuştur. Şark meselesini gerekçe gösteren büyük devletler, elde ettikleri iktisadî imtiyazlardan azami ölçüde istifade ettikleri ve bu imtiyazları genişlettikleri gibi gayrimüslim halkın haklarını bahane ederek Osmanlı Devleti'ni istediklerini yapmaya zorlamışlardır (Turan, 2005: 15-18).

Mütarekenin imzasından önce, İttihatçıların kurduğu Talat Paşa kabinesi çekilmiş ve bu suretle İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) iktidardan düşmüştür. Ahmet İzzet Paşa'nın 14 Ekim 1918'de kurduğu kabine Mütarekeyi imzalamıştır. Başar, o andaki haleti ruhiyeyi "*manzara batmış bir gemiden denize dökülmüş kaza geçirenlerin haline benzemekte, herkes denizde bir tahtadan yılanı kadar herhangi bir şeye sarılmakta, çırpınıp durmaktadır.*" (Başar, 1966: 52-53) şeklinde betimlemektedir. Osmanlı Devleti adeta dört bir tarafından çöken ve içindekilerin üstüne yıkılan köhne bir yapı gibidir (Türk İstiklal Harbi-TİH-, 1962: 191).

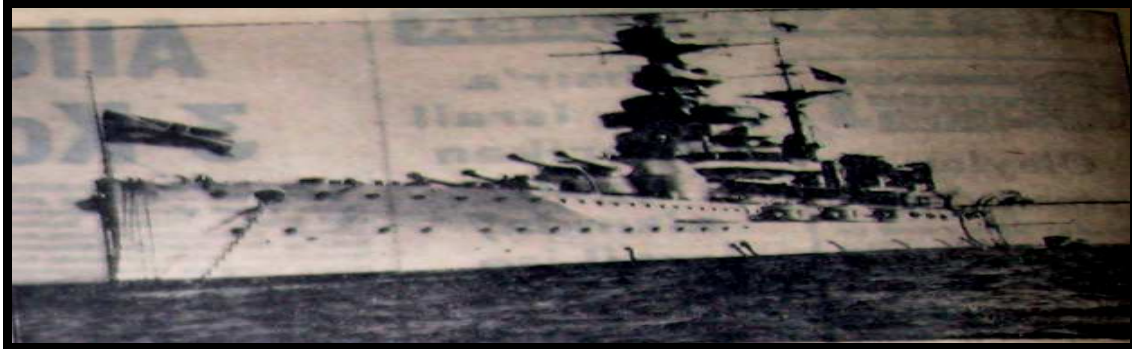
Mütareke imzalandığında sekiz yıllık sürekli savaş durumu sona erdiği için İstanbul halkı rahat bir soluk almıştır. Halk, İstanbul'un işgal edileceğini aklına bile getirmemiştir (Criss, 2000: 149). Hatta, Mütareke'nin imzalandığı haberi yıllardır savaştan yorgun düşmüş halk üzerinde sevinç yaratmıştır (Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı, 1976: 24). Rauf (Orbay), mütarekenin imzası sonrasında İstanbul'a dönüşünde Yeni Gün gazetesine verdiği demeçte, "*Akdedilen mütareke neticesinde devletin istiklalinin, saltanatın hukukunun tamamıyla kurtarıldığını, memleketin işgale uğramayacağını, İstanbul'a bir tek düşman askerinin çıkmayacağını*" söylemiştir (Soyel, 1995: 9-10).

Barışın sağlandığı, savaşın bittiği ve mütarekenin yapıldığı andaki sınırlara sahip olduğu gibi bir iyimser hava, 13 Kasım 1918 günü İtilâf Devletleri donanması ufukta görüldüğünde son bulmuştur. Aslında İtilâf Devletleri temsilcileri, 13 Kasım tarihinden önce İstanbul'a gelmeye başlamıştır. 8 Kasım'da Galata rıhtımına Adrian isimli Fransız gemisi ile Basra isimli İngiliz gemisi gelmiş, 11 Kasım'da İngiliz, Fransız ve İtalyan brandalı zırhlı kruvazör ve torpidolarından oluşan bir harp gemisi grubu Gelibolu'dan geçerek Marmara'ya girmiştir (Toker, 2006: 28). İlk aşamada, 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan ve 4'ü de Yunan gemilerinden oluşan 55 parçalık bir filo gelmiştir (Soysal, 1985). 15 Kasım 1918 gününe kadar gelen İtilâf harp gemilerinin sayısı 167'ye yükselmiştir. Bu kuvvet, 16 muharebe gemisi, 12 kruvazör, 52 muhrip, 11 denizaltı olmak üzere toplam 91 harp gemisi ve 76 yardımcı gemiden ibarettir (TİH, 1962: 122). Soysal, İstanbul'un 16 Mart 1920'de değil, 13 Kasım 1918'de işgal edilmiş olduğunu belirtmektedir (Soysal, 1985: 17). Göztepe, o günü; "*13 Kasım 1918 Perşembe günü sabahın ilk saatlerinden itibaren İstanbul içine çekilmiş ve İstanbul'un sesi ve nefesi kesilmişti. Marmara terk edilmiş ve yüzüstü bırakılmış ıssız ve esrarlı bir göl gibi bomboş ve kasvetli görünüyor. İstanbul'un gamını dağıtan, gönlünü açan bu inci Türk denizi, bugün başını giyotin satırına uzatan mütevekkil bir ahiret yolcusu gibi dalgın ve efkârlı idi.*" (Göztepe, 1956: 17) şeklinde tarif etmektedir.

Mütareke Dönemi'nde bir asayiş devriyesi. Soysal, utanç devriyesi olarak adlandırmaktadır (Soysal, 1985).

İşgal sırasında boğazdaki telsiz haberleşmesinin merkezi olan İngiliz zırhlısı Malaya, ki aynı zırhlı Vahdetin'i kaçırmıştır. Atatürk'ün ölümünde, Dolmabahçe önlerinde ona ihtiram vazifesinde görülüyor (Baydar, 1970).

14 Kasım gününden başlayarak İstanbul'un hemen her sokağı özellikle Beyoğlu Caddesi ecnebi bayrakları ile donatılmıştır. Hükümet anlaşılmaz bir şekilde, ecnebi bayraklarının yanına mutlaka bir de Türk bayrağı asılması emrini vermiş ve bunun için bayrak asanları zorlamaya başlamıştır. Bir Fransız generalinin; "Bizim İstanbul'a gelişimizi Türklerin de bayrak çekmek suretiyle kutlamalarına sevindik" şeklindeki demeci (Başar, 1966), bu durumun İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından bile garip karşılandığını göstermektedir.

İşgal Kuvvetleri Donanması'nın İstanbul Boğazı'nda demirli olduğu günlerden bir görüntü (ÖNAL, 2003: 66).

Mondros Mütarekesi sonucu, İTF'nin çekilmesiyle doğan iktidar boşluğunu doldurmak için eski muhalefet harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti'ni kurtarma adına teslimiyetçi bir politika benimseyen İstanbul'daki söz konusu muhalefetin en güçlü ve etkili olarak Hürriyet ve İtilâf Fırkası (HİF) ortaya çıkmaktadır (Tunaya, 1986: 264). Damat Ferit Paşa ve hükümetleri, İttihatçıları etkisizleştirmek amacıyla yoğun bir faaliyete girişmiştir (İslam, 1999: 676).

Mütarekeden sonra, ordunun terhis edilmesi sonucu; subay, er ve ordu mensuplarından birçoğunun İstanbul'a gelmeleri esasen sıkışık durumda olan ve devam eden iase vaziyetini bir kat daha güçleştirmiştir. İstanbul Hükümeti, parasızlık yüzünden maaş sahiplerine ancak 2-3 ayda bir maaş verebilmekte, iç ve dıştan istikraz yapmaya veya kredi temin etmeye imkân bulamamaktadır. İnsan sayısı çoğalmış, iş sahası daralmış, işgal kuvvetlerinin para bakımından olan varlıkları, pahalılığı arttırmış, geçimi zorlaştırmıştır, kimsenin kimseye maddi yardım yapacak gücü kalmamış, hatta durum harp günlerini aratacak bir vaziyete girmiştir. Maaş sahipleri; odacıların, sarrafların, yardım sandıklarının yapacağı birkaç liralık yardımlara dahi muhtaç bulunmakta, subaylardan birçoğu hayvanını, dürbününü, bir kısım eşyasını satarak geçinmeye çalışmaktadır. Şoförlük yapan, beygir arabası koşan, komisyonculuk yapmaya çalışan, tüccar ve esnaf yanlarına sığınan, küçük şirketler kurarak ticarete atılan subayların sayısı günden güne çoğalmaktadır (Himmetoğlu, 1975: 247-248).

Osmanlı başkentinde esen hava, sadece hüsrân, hayal kırıklığı ve ümitsizliktir. Kısacası İstanbul, savaşın ve işgalin getirdiği zorlukları, bütün kurumlarında ve halkın psikolojisinde her bakımdan hissetmiş, insanlar işgalin yanında yangın, hastalık, yiyecek sıkıntısı ve açlığa göğüs gererek yaşamaya gayret etmişlerdir. İstanbul halkı, idarecilerin aymazlığına rağmen, savaşın ve işgalin getirdiği zorluklara ve bütün sıkıntılara göğüs germiş, evsizliğe, işsizliğe ve yiyecek kıtlığına katlanmıştır (Türkmen, 2002).

Millî Mücadele'nin başlamasında ve sürdürülmesinde Padişah, hilâfet ve bunlara bağlı olarak şeriat meselesi büyük rol oynamış, birçok ayaklanmanın¹ hazırlanmasında ve yürütülmesinde halkı bu yöne sürüklemek kolay olmuştur. Aslında, Osmanlı Devleti'nde bir işin şeriata uygunluğu ya da uygun olmayışı bir siyaset prensibidir. Bu siyasetin uygulayıcısı konumunda olan Padişah; devlet başkanı, başkomutan ve hilâfetin gereği olarak da halkın en büyük imamıdır. Onun emri ve iradesi olmadıkça yapılacak mücadele meşru sayılamaz, şeriata uygun olamaz, Padişah'a karşı isyan olurdu (Esengin, 1969: 23-24). Padişah, Ankara'da Meclis toplanmasını "Huruc-u Alessultan" yani Padişaha karşı ayaklanma saymış, Kuva-yı Millîye'yi "Kuva-yı Bağiyeye" yani eşkıya kuvvetleri olarak ilan etmiştir (Soysal, 1985). Bu açıdan, Padişah ve

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni işlemez duruma getirmek ve nihayetinde Millî Mücadele hareketini yok etme amacıyla düzenlenen ayaklanmalar, bazen strateji uzmanlarınca hazırlanmış ve bir merkezden komuta ediliyormuş gibi görüntü almıştır. Tam düşmanın saldırdığı yere kuvvet gönderilirken başka bir yerde isyan patlaması, ayrı yerlerdeki iç ve dış bozguncu hareketlerin tüm Millî Mücadele boyunca uyum içinde olması bunun açık göstergesidir. Ela Cemil, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İç Ayaklanmalar", Yakın Tarihimiz, Milliyet Yay., İstanbul (tarihsiz), fas. 28, s.435. 25 Mayıs 1921'de Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4726 numaralı tezkerede, "İngilizlerin Anadolu'da sözde komünistliği yaymak için isyan çıkarma hazırlıkları yaptığı, bunun için Anadolu'ya adamlar göndermekte olduklarının haber alındığı" bildirilmektedir. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S.71, (1974), Ves. No.1543.

atadığı sadrazamlardan öne çıkan Damat Ferit'in tutumları önem kazanmaktadır.

Ergin, Vahdettin için; cülusundan beri halkın yüzünün gülmediğini, felâketlerin birbirini izlediğini, popüler bir padişah olamayacağını anladığını, tahtını yitirmekten korktuğunu, direktiflerini harfiyen uygulayacak, sadakatten ayrılmayacak, İtilâf Devletleri'nin baskılarına tahammülle katlanacak ve hoşnutsuzluklara "paratonerlik" edecek bir sadrazama ihtiyaç duyduğunu ve bu maksatla Ferit Paşa'yı seçtiğini ifade etmektedir (Ergin, 1991: 398).

Devletin kurtulma yolunun güçlü bir devletin himayesine girmekten geçtiğine inanan Damat Ferit Paşa, bu doğrultuda muhtemel adaylar için bir değerlendirme bile yapmıştır. Fransa'nın çürük, ABD'nin uyrukların yönetiminde deneyimsiz olmaları nedeniyle, Padişah'tan en son köylüye kadar herkesin içten dileğinin, bu güdümün İngiltere'ye verilmesi düşüncesinde olduğunu savunmaktadır (Sonyel, 1995: 35, 116). Aczin çok açık göstergesi, "güdümü en tecrübeliye, yani sömürmeyi en iyi yapana vermek" olan bu düşünceler artık İstanbul yönetim kanadından mücadele yönünde bir desteğin gelmeyeceğinin ilk işaretleridir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, "Millî gücümüzü yabancıların gözünde yokmuş gibi göstererek, onların amaçlarını kolaylaştırıyorlar. Güttüğü ihanet amacıyla başarıya ulaşmak için milletin ruhundan doğan millî teşkilatı dağıtmak, devletin yargı yetkisini yabancıların isteklerine oyuncak etmek, ordunun gücünü azaltmak için yetenekli yüksek rütbeli askerlerimizi görevden almak ve düşmana teslim etmek, şifreli askerî haberleşmelerin kaldırılmasında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nü yetkili kılmak, bir takım düşman subaylarının memleket içinde dolaşarak toprak bütünlüğümüzü bozacak siyasal kışkırtmalarda bulunmalarına yardım etmek, memleketi ihtilal içinde gösterip yabancıları işe karıştırmak, ordunun şifreli haberleşmelerini yasaklayarak askerî sırların açığa vurulmasından çekinmemek gibi her biri başlı başına millî bir cinayet oluşturan yasa dışı teşebbüslerden bir türlü vazgeçmiyorlar." (Nutuk, 1984: 62, Belge 97-A) şeklindeki sözleri, saray, çevresi ve İstanbul Hükümetleri'nin icraatlarını çok açık olarak dile getirmektedir.

Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb'in "...Görünürde memleketi işgal etmediğimiz halde şimdi valileri tayin ediyor veya görevlerinden uzaklaştırıyoruz, polisleri yönetiyor, baskınları denetliyor, zindanlarına girerek Rum ve Ermeni tutukluları işledikleri suçlara aldırmaksızın serbest bırakıyoruz...demiryollarını sıkıca murakabemizde bulunduruyoruz ve istediğimiz her şeyi müsadere ediyoruz...politikamız, süngünün keskin ucuna dayanıyor...Halife elimizin altında buldukça İslam dünyası üzerinde ek bir denetleme aracına sahibiz...bildiğiniz gibi padişah bizi buraya yerleştirmek istiyor..." (Sonyel, 1995: 44) ifadeleri, işgal devletlerinin, Ocak 1919 itibarıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmakta erişmiş olduğu seviyeyi göstermektedir.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyasî yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inanıyordu (Türkmen, 2001: 121). Mustafa Kemal Paşa, bu maksatla, Harbiye Nezareti'ni elde etmeye çalışmış, vekâleten idare edilmekte olan Harbiye Nazırlığının kendisine verilmesini Ahmet İzzet Paşa'dan istemiş (Belen, 1983: 43 ; Sarıhan, 1991: 20, 33), ancak talebi kabul edilmemiştir (Türkmen, 2001: 46). Zaman içerisinde, Harbiye Nazırlığı elde edilse de mevcut şartlar çerçevesinde, Devletin kurtuluşu yönünde bir fayda sağlamayacağı açıklığa kavuşmuştur. Sonradan Refet Paşa vasıtasıyla kendisine iletilen Harbiye nazırlığına ilişkin önerileri kendisi istememiş (Şapolyo, 1944: 201), artık kurtuluşun Anadolu'da olduğu, Anadolu'dan başlayarak İstanbul'un da dâhil olacağı silahlı mücadelenin tek çare olarak şekillenmeye başladığını, Mustafa Kemal Paşa ile Yenibahçeli Şükrü Bey arasında geçen şu konuşmadan anlıyoruz:

Yenibahçeli Şükrü Oğuz, bazı arkadaşlarla yaptıkları toplantı sonucunda alınan kararlar olarak; "İstanbul'da süratle teşkilat yaparak silah ve cephaneyi dağıtarak, gizli kuvvetler hazırlamak, ileride lüzum görüldüğü vakit bu kuvvetlerle düşmana karşı harekete geçmek" hususlarını belirtmiş,

Mustafa Kemal Paşa cevaben, "Karar, karar değil mi?... Hiç vakit geçirmeden teşkilatı ikmal etmeli...Bilhassa Anadolu'ya Rumeli'de çete harpleri görmüş zabıtları göndermeyi ihmal etmeyin. Allah'ın inayetiyle galebe çalacağız. İngilizlerin yaptıklarına ve yapacaklarına nadim olacakları muhakkak...Haydi Allah muvaffakiyet versin." demiştir (Yenibahçeli, 1951: 588). Mustafa Kemal Paşa'nın, çete harplerinde tecrübe edinmiş subayların öncelikli olarak gönderilmesi düşüncesinin, düzenli ordu ikmal edilene kadar mücadelenin çete savaşları veya gayri nizami harp düzeni şeklinde cereyan edeceğini öngörmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

İşte bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa'nın önüne fırsat çıkmış, kurtuluşu başlatmada ilk aşamada faydalarını göreceği, Anadolu'ya resmi bir sıfat ve yaptırım gücü olan bir görev ile atanmıştır. "Samsun havalisindeki Türklerin, Rum köylerine tecavüz edip etmediklerini tahkik ve Anadolu'da bir takım millî teşekkülleri ortadan kaldırmak" vazifesi ile ordu müfettişliği teklif edilmiş, Mustafa Kemal Paşa tarafından

kabul edilen bu görevlendirme, Vahdettin tarafından 30 Nisan 1919 tarihli irade ile onaylanmıştır². Damat Ferit'in, Mustafa Kemal Paşa'yı kendisine siyasî bir rakip olarak gördüğü için bu görevlendirmeyi tasvip ettiği belirtilmektedir (Erdem, 2004: 23 ; Criss, 1993: 16).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevlendirilmesi, Yunan İstihbarat Servisi tarafından haber alınmış, İstanbul'daki Yunan askerî kurulu şefi Albay Yeoryios Katethakis, İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Milne'den Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını talep etmiştir. General Milne bu görüşe katılmamış, "Bırakınız, gitsin, daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizleme fırsatını sağlamış oluruz." şeklinde bir yorumda bulunmuştur (Sonyel, 2007: 31).

İşte tam bu hazırlıklar sürerken herkesi şaşkınlığa sürükleyen İzmir'in işgali olayı meydana gelmiştir. Ülkenin neresinde bir olay meydana gelse yankıları mutlaka başkentte hissedilirdi. İzmir'in işgal edilmesine de İstanbul halkının tepkisiz kalması mümkün değildir. Protesto maksadıyla; 17 Mayıs 1919'da Darülfünun konferans salonunda toplantı (4.000 kişi), 19 Mayıs 1919'da Fatih Mitingi (75.000 kişi), 20 Mayıs 1919'da Üsküdar Mitingi (30.000 kişi), 21 Mayıs 1919'da Darülfünun konferans salonunda öğretim üyeleri ile toplantı, 22 Mayıs 1919'da Kadıköy Mitingi (30.000 kişi), 23 Mayıs 1919'da birinci Sultan Ahmet Mitingi (200.000 kişi), 31 Mayıs 1919'da ikinci Sultan Ahmet Mitingi (100.000 kişi) yapılmış, 25 Mayıs'ta Bayezid ve Beşiktaş meydanlarında yapılması planlanan mitingler işgal devletlerinden gelen baskılar üzerine Damat Ferit Hükümeti tarafından yasaklanmıştır (Türkmen, 2000: 129-140 ; Himmetoğlu, 1975: 426 ; İdikut, 1953: 19).

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinin tüm Anadolu ve İstanbul'da gösteri ve mitinglerle protesto edilmesi yönünde teşvik ve cesaret vermekle birlikte, "Mitingler ve gösteriler, büyük gayeleri hiçbir vakit gerçekleştirmez. Bunlar, ancak milletin bağrından fiilen doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur." (Nutuk, 1984: 24) sözleri ile asıl noktaya dikkat çekmektedir.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919 tarihinde yayımladığı Amasya Tamimi ile "Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu, milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararının kurtaracağını" tüm yurda ve dünyaya duyurmuştur. Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), 30 Ekim 1918 tarihindeki Mütareke sınırı vurgulanmış, Doğu Anadolu'nun ayrılmaz bir parça olduğu ilan edilmiş, seçimlerin yapılması ve meclisin toplanması yönünde demokrasi talepleri dile getirilmiş, kongre faaliyetlerinin ittihatçı bir hareket olmadığı belirtilmiştir. Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) ise, Erzurum'da alınan kararlar benimsenerek, yurt çapında bölgesel olarak kurulmuş olan müdafaa cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş, bir Heyet-i Temsiliye oluşturularak, başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir (Akşin, 2007: 128-139 ; Goloğlu, 2008: 7-30).

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki durumu tamamen ele alması, Millî Mücadele hareketinin giderek genişlemesi ve teşkilatlı ve düzenli bir direniş haline dönüşmesi, İşgal Devletleri tarafından endişeyle izlenmekte ve duruma hal çareleri aranmaktadır. İşte bu maksatla, 16 Mart 1920 sabahı, başkenti resmen işgal eden bağlaşıklar, padişahın erkte kalmasını ve onun yetkilerini desteklediklerini açıklamışlardır (Sonyel, 2007: 90).

İstanbul'da Nemrut Mustafa Paşa başkanlığında toplanan askerî mahkemenin, 11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarını yokluklarında ölüme mahkûm ettiği haberi, 13 Mayıs 1920 tarihli Peyami Sabah Gazetesi'nde "Mustafa Kemal ve Hempalarının İdamı" manşetiyle verilmiştir (Kansu, 1997: 583-586 ; Erdem, 2004: 24). ; Amiral Calthorpe, Osmanlı Hükümeti için, savaş suçlarını; "Ateşkes şartlarının uygulanmasına karşı gelenler ve direnenler, İngiliz savaş esirlerine kötü davranmış olanlar ve Ermenilerin sürülmelerinden sorumlu olanlar" diye belirlemiştir (Criss, 1993: 75).

Mütarekeden iki yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen işgalin 1920 Martına rastlamasının çok önemli ve ayrıntılı sebepleri vardır. Bunlar; Anadolu'da başlayan ve gelişen Millî hareketin İstanbul'la temasını ve İstanbul'un desteğini yok etmek, Millî hareketin Fransızlarla ve İtalyanlarla başlayan ve her iki ülkenin Anadolu'nun işgaline son verilmesi sureti ile iktisadî çıkarlar sağlama gayreti ile gelişen duruma set çekilerek anlaşmanın İngiltere çıkarlarına en uygun bir biçimde yapılmasını sağlamak, İstanbul'un bir emrivaki şeklinde Yunanlılar tarafından işgaline mani olmak, Bolşevik kuvvetlerin herhangi bir fırsatı değerlendirerek İstanbul ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmeleri veya bunu fiili hale getirmek teşebbüslerini peşinen yok etmek, küçük askerî kuvvetlerle büyük ve sonuçları sağlayıcı ve vurucu bir hareket yapmak, Ortadoğu'da özellikle Musul bölgesinde İngiliz çıkarlarını barış ne zaman ve hangi şartlarla yapılırsa yapılsın elde edebilmek için İstanbul ve Boğazları daimi bir koz şeklinde kullanmak (Duran, 1973: 15), anlaşma şartlarını Anadolu'ya dayatmak ve onları İstanbul Hükümeti ile işbirliğine

² Türk İstiklal Harbi (1962), Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C.I, Genkur. Yay. Ankara, s.195. Müfettişlik Talimat Sureti için bkz.: aynı yer, s.232, (EK-22). Ayrıca bkz.: Şapolyo (1944). Kemal Atatürk ve Millî Mücadele, Berkalp Kitabevi, Ankara,s.204-205.

zorlamak, Kuva-yı Millîye hareketini bölmek, daha etkin bir mali ve hukuki kontrol getirerek, şehrin yönetilmesini kolaylaştırmaktır (Criss, 1993: 27-28). Amerikan basını, işgali, insani amaçlardan önce siyasi amaçlarla düzenlenmiş bir hareket olarak değerlendirmektedir (Ulagay, 1974: 88). Başar, Sevr Muahedenamesi'nin imzalanmasını, "Türk Milleti ölüme mahkûm edilmiş, fakat Osmanlı Devleti kurtarılmıştı." şeklinde yorumlamaktadır (Başar, 1966: 56).

İşgalin sebeplerine yönelik yukarıda belirtilen sebeplere ilave olarak, Müttefik Devletlerin kendi iç durumlarını da dikkate almak gerekir. İstanbul'un işgali belki de daha büyük bir işgali göze alamayan ve zaten yapacak güçten de yoksun olan Müttefikler için son bir hamle olarak da görülebilir. Müttefiklerin ellerini kollarını bağlayan kendi iç problemleri, onların anlaşma onayı için baskı yapmalarına engel olmaktadır. İngiltere, işçi huzursuzlukları ve İrlanda'ya ilişkin problemlerle yüz yüzedir. Fransa'da, ekonomik sorunlar ve Almanya'nın savaş tazminatıyla ilgili hoşnutsuzluklar başlıca meselelerdir. İtalya bir ayaklanma tehdidi altındadır ve Bolşevizm korkusu alabildiğine yaygındır. Bu arada, Müttefik orduları terhis edilmiştir. Bu yüzden, askerlere, arkadaşları anayurtlarına döndükleri halde kendilerinin niçin hala daha silâh altında olduklarını haklı göstermek giderek zorlaşmaktadır (Criss, 1993: 37-38).

İstanbul'un işgalinin en olumlu sonucu, Anadolu'da 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması ve Anadolu mücadelecilerinin tez ve görüşlerinin haklı çıkması olmuştur. Bu suretle, millî hareket merkezi bir otorite ve millî hâkimiyeti temsil eden teşkilatın kuruluşu sağlanabilmiş, Millî Mücadele'nin tüm gücünün ortaya çıkarılmasına sebebiyet vermiştir (Duran, 1973: 20). Bağlaşıklar ve özellikle İngilizler, işgalin Millî Mücadele'ye bir darbe vurmaktan çok hayat ve güç verdiğini ve daha sonra da Ankara'da TBMM yönetiminin kurulmasında önemli rol oynayacağını tahmin edememişlerdir (Sonyel, 1981: 217). Malta'daki esaretle, Milliyetçiler bir süre için en iyi adamlarından bazılarında mahrum kalmış olmakla beraber, İngilizlerin bu teşebbüsleri ile bastırmayı amaçlamış oldukları hareket büsbütün alevlenmiştir. İstanbul'un işgali ve yapılan tutuklamalar Anadolu'daki Milliyetçiler arasında daha büyük nefret uyandırmaktan başka bir şeye yaramamıştır (Sakin, 2004: 104).

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması sonrasında, İstanbul Hükümetleri'nin pasif ve teslimiyetçi tutumları neticesinde İtilaf Devletleri Antlaşma hükümlerini de bahane ederek iç işlerine doğrudan karışmaya başlamıştır. Türk Ordusu'nun doğuda Ermenilere, batıda Yunanlılara karşı kazandığı askeri zaferler, Türkiye'nin pazarlık gücünü artırmış ve 16 Mart 1921 tarihinde Rusya ile yapılan antlaşma ile ilk defa resmen tanınmış, ayrıca İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı olan politikası kısmen de olsa yumuşamıştır (Gönlübol;Sar, 1997: 6-23). Moskova'da Afganistan temsilcileri ile yapılan görüşmeler sonucunda, bu devletle de 1 Mart 1921 tarihli bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye, ilk olarak Müslüman bir devlet tarafından tanınmıştır (Gönlübol;Sar, 1997: 24).

Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkilerine dayalı dış politikasına, Atatürk düşünceleri ile yön vermiştir. Atatürk'ün uyguladığı dış politika, tamamıyla millet menfaatine dayalı bir "Millî Siyaset" ilkesini temel alır. Millî siyaset uygulamasının esasını, millî bağımsızlık, millî misak, milletlerarası hukuka saygı oluşturmuştur. Bu esas, "Yurtta barış, dünyada barış" şeklinde ifadesini bulan ilkelerin titizlikle tatbik edilmesi şeklinde tam ve kesin hâlini almıştır (Yalçın, 2000: 195).

1923-1932 devresinde, Türkiye'nin dış münasebetleri Lozan Antlaşması'nın etkisi altında gelişmiştir. Bu dönemde Türk dış politikası, milletlerarası münasebetlerin genel seyrinden çok münferit devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlara göre tanzim edilmiştir (Gönlübol;Sar, 1997: 92).

1932 yılına gelindiğinde, Türkiye komşularıyla sorunlarını büyük ölçüde hallederek milletlerarası münasebetlerde oldukça güçlü bir konuma gelmiştir. Türkiye'nin elde ettiği bu konum, dış münasebetlerde bağımsız ve eşit bir statü kazanmasından dolayı önemlidir. Türkiye, 1932-1938 devresinde elde ettiği statüyü yine barışçı bir politika takip ederek korumaya çalışmıştır (Gönlübol;Sar, 1997: 215-216).

1932-1938 dönemi milletlerarası münasebetlerin, siyasi ve iktisadi olmak üzere iki belirgin yönü vardır. 1929-1930 iktisadi buhranı devletlerin dış politikalarını tekrar gözden geçirme zorunluluğunu doğurmuştur (Gönlübol;Sar, 1982: 75). İktisadi mücadelenin, devletlerin siyasi münasebetlerinde önemli rol oynaması, birtakım gruplaşmalara ve gruplar arası ilişkilerin sertleşmesine neden olmuştur.

Atatürk, Türkiye'nin dış politikasının esaslarını tespit ederken, milletlerarası münasebetleri etkileyen ilkelerle memleketin çıkarlarını göz önünde bulundurmıştır. Büyük devletlerin yayılma yollarının üzerinde bulunması ve stratejik bakımdan önemli bölgeleri elinde tutması sebepleri ile Türkiye tarafından izlenecek dış politikanın milletlerarası münasebetlerin gelişmesine göre ayarlanması gerekmiştir (Gönlübol;Sar, 1997: 145-146).

Atatürk, millî çıkarları gerçekleştirmede kararlı olmayı amaçlar, ancak Türk milletinin gücünü ve

imkânlarını bilmek kadar karşısındaki devletlerin ne yapacaklarını veya yapamayacaklarını, gerçekçi ve doğru bir şekilde değerlendirmiş olan bir uygulama görülür. Asla, teslimiyetçilik ve yılgınlık yoktur. Atatürk; siyasi, iktisadi, mali, adli, askerî ve kültürel açıdan tam bağımsızlıktan ödün verilmeyen, teslimiyetçi ve pasifist olmayan ancak yakın çevresinde ve dünya genelinde barışçı olan, barışı koruma ve dengeyi sağlamak maksadıyla bölgesel ittifaklara giden, Batı ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak çağdaş medeniyetin bir parçası olma yolunda kararlılıkla ilerleyen, ideolojik doğmalara ön yargılı saplantılara değil aklı ve bilimi esas alan bir çizgide Türk dış politikasına yön vermiştir (Yılmaz, 2009: 362-367).

1923'ten sonra Türkiye Avrupa'nın bütün güçlü devletleri ile komşu durumuna gelmiştir. Rusya doğu bölgesinde, İngiltere Irak mandası ve Kıbrıs vasıtasıyla, Fransa Suriye mandasıyla, İtalya ise on iki adayı ve Meis adasını eline geçirdiği için Türkiye ile sınırdaş olmuştur. Güçlü devletlerle komşu olması üzerine stratejik önemi artan Türkiye'nin, Millî Mücadele'den sonra gerçekçi bir dış politika izlemesi gerekmiştir.

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye, toplum hayatında köklü değişiklikler yapan önemli devrim ve kalkınma hareketlerine başlanmıştır. Devrimlerin başarıya ulaşması ve elde edilen olumlu sonuçların devam ettirilebilmesi Türkiye'nin bütün devletlerle iyi geçinmesini gerektiriyordu (Gönlübol;Sar, 1997: 55-56). Atatürk, Türk dış politikasının hedeflerini tayin ederken hissi sebeplerle hareket etmemiş, memleketin çıkarları ile milletlerarası politika gerçeklerini telif eden bir yol seçmiştir (Gönlübol;Sar, 1997: 94).

İşte bu ilkeler doğrultusunda Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ne dünyada oldukça önemli bir itibar kazandırmıştır. Atatürk dış ülkelere seyahate çıkmamış, ancak pek çok yabancı devlet başkanı Atatürk ile görüşmek için Türkiye'ye gelmiştir.

SEBEP DEĞERLENDİRMELERİ

Atatürk'ün devlet başkanı sıfatıyla yurt dışına çıkmama sebepleri; 1923-1938 dönemi uluslararası ortam, komşu devletler başta olmak üzere seçilen diğer bazı ülkelerin iç istikrar durumları, cumhuriyet ve devrimlerin olgunlaşmasına verilen önem, ülke içi muhalefet ve ayaklanmalar, Atatürk'ün şahsiyeti, Atatürk'ün sağlığı konu başlıkları altında incelenecektir.

Uluslararası Ortam

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler, savaşı kazanan devletlerle kaybedenler arasındaki kutuplaşma çerçevesinde şekillenmiştir. Mağlup devletler, savaş sonrası anlaşmalar çerçevesinde oluşan statükoyu değiştirmek üzere revizyonist olarak adlandırılan bir tutum benimsemişler, buna karşılık galipler kendilerinin belirlediği mevcut durumun korunmasını sağlamaya çalışarak, anti-revizyonist bir tutum benimsemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı galip devletleri Versailles, Saint Germain, Trianon, Neville Antlaşmaları ile sağlanan durumun (Status Quo) korunmasına çalışarak anti-revizyonist grubu meydana getirmişlerdir. Buna karşılık Almanya ve Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden olmasına rağmen umduğunu bulamayan İtalya, revizyonist grubu oluşturmuşlardır. (Yalçın, 2000: 216) İki harp arası dönemde revizyonist ve anti-revizyonist olarak belirlenen bu kutuplaşmada Türkiye, savaştan yenik çıkanlar arasında bulunmasına rağmen revizyonist bir politika izlememiştir. Türkiye'nin böyle bir tutum izlemesinde hiç şüphesiz, verdiği millî kurtuluş mücadelesinin zaferle sonuçlanması ve Lozan'da yapılan anlaşma ile Sèvres Antlaşması'nı geçersiz kılacak bir sonuca ulaşmasının etkisi vardır (Yılmaz, 2009: 361-362).

Türkiye, Lozan'da Misâk-ı Millî ilkelerini tam manasıyla gerçekleştiremediği hâlde anti-revizyonist devletlerin yanında yer almayı tercih etmesinde iki sebep daha sayılabilir. İlki *"Türkiye'nin emniyetini gaye tutan hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim düsturumuz olacaktır"* ilkesinin benimsenmiş olmasıdır. Diğeri ise, Millî Mücadele Dönemi'nden itibaren Türkiye'nin kuvvetli bir müttefiki olan Rusya'nın, Alman ve Japon tehlikelerine karşı anti-revizyonist gruba yönelmesidir. Bu yöneliş, Türkiye'yi de bu istikamette etkilemiştir.

Cumhuriyet'in onuncu kuruluş yıl dönemi kutlamaları sırasında Atatürk ile Rusya arasındaki tebrik yazışmalarındaki ifadeleri kuru bir protokol gösterisi olarak algılamamak gerekir. İki harp devresi arasında Avrupa'nın arz ettiği hassas durum, Hitler'in iktidarı eline aldığı 1933'ten sonra dünyanın komünist ve Nazi-Faşist bloklarıyla, tarafsızlar bloğuna ayrılması ve Akvam Cemiyeti'nin gitgide otoritesini yitirmiş olması, antikomünist devletlerin yani Almanya ve İtalya'nın Uzakdoğu'da Japonya'yı da alarak Rusya ve komünistlik aleyhinde bir antikomintern blok kurlmaları bütün dünya yüzünü kaplayan korkunç bir ideoloji savaşına yol açmış ve Rusya kendisini bir kapitalist-faşist ittifakı karşısında görmüş ve ona göre siyasi ve askerî tutumunu ayarlamak zorunluluğunu hissetmiştir (S.Akşin, 2007: 75-76).

Atatürk'ün iki dünya savaşı arasındaki yabancı ülkelerle ilişkilerini incelemeye girişirken bu süreçte Avrupa'da ve dünyada hâkim olan siyaset ve fikir akımlarına bir göz atmamız gerekmektedir.

Türkiye'nin Avrupa'daki barış ve harp hareketlerine yabancı ve kayıtsız kalmasına imkân yoktur (A.Akşin, 1966: 39).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra o zamana değin uluslararası politikada etkin bir rol oynayan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı yıkılmıştır. Bu dört büyük siyasal sistemin yıkılması, genel güç dengesinde bir takım boşluklar meydana getirmiştir. Barış antlaşmaları, sadece galip devletlerin çıkarlarını gözettiğinden, Avrupa'ya aradığı devamlı ve sağlam bir barış ortamı yerine, istikrarsızlık ortamı getirmiştir. Nitekim 21 sene sonra bütün Avrupa yeniden savaşa tutuşmuştur (Balcıoğlu, 2002: 411-412).

Savaş sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan genel görünüm şu şekildedir; Almanya Avrupa'da belirleyici bir güç olmaktan çıkmış, 1917'de Bolşevik İhtilali ile yıkılan Çarlık Rusya'sının yerini alan Sovyetler Birliği, içeride komünist sistemi yerleştirme çabası içinde olduğundan uzun süre uluslararası politikada etkin rol oynayamamış, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ise bu imparatorluğun toprakları üzerinde Polonya, Çekoslovakya, Avusturya ve Macaristan gibi devletler kurulmuştur. Galip devletlerden İtalya, savaştan çok yıpranmış çıktığı için karışıklıklara sahne olmuş ve bunun sonucunda 1922 yılında Mussolini önderliğindeki Faşist Parti iktidarı ele geçirmiştir. Faşist İtalya, 10-15 yıl sonra Avrupa'da kendisini gösterecektir. Bu sırada savaşın diğer galiplerinden biri olan İngiltere'nin kıta Avrupası'na olan ilgisi azaldığı için 1919'dan sonra Avrupa güç dengesinde sivrilen tek devlet Fransa olmuştur.

Orta Doğu'da ise savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin yıkılması büyük bir güç boşluğu meydana getirmiştir. İngiltere ve Fransa, savaş sırasında yaptıkları ve Orta Doğu'yu kâğıt üzerinde bölen gizli paylaşım anlaşmalarını savaştan sonra yürürlüğe koymuşlardır. Buna göre İngiltere, Ürdün, Filistin ve Irak'a, Fransa ise Suriye ve Lübnan'a yerleşmiştir. İngiltere 1914 tarihli bir bildiri ile Mısır'ı koruma adı altında egemenliği altına almıştır. Arabistan ve Yemen ise bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen İngiltere ve Fransa karşısında siyasal olarak varlıklarını hissettirmeleri mümkün olamamıştır. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılarak Orta Doğu'dan çekilmesiyle meydana gelen boşluğu, İngiltere ve Fransa doldurmuştur.

Savaştan önce Uzak Doğu'da İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Japonya uluslararası politikanın başlıca belirleyicileri idi. Alman İmparatorluğu ile Rus Çarlığının yıkılması, bu iki gücün Uzak Doğu'dan çekilmesi ile sonuçlanmıştır. İngiltere, ilgisini Orta Doğu ve Hindistan'a yönelttiği, Fransa ise Almanya'nın bir intikam saldırısından korktuğu için Uzak Doğu ile ilgisini azaltmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, Çin'in iç karışıklıklar yüzünden zayıf durumda olması, Japonya'nın bölgede sivrilmelerini kolaylaştırmış ve bu devletin etkinliği, ABD'ni endişelendirmiştir. İki savaş arası dönemde Uzak Doğuda bir Amerikan-Japon mücadelesi başlamış, bu güç ve rekabet mücadelesi, 7 Aralık 1941'de Japonya'nın Hawai'deki Pearl Harbour ABD üssünü bombalamasıyla savaşa dönüşmüştür. İşte Atatürk dönemi Türk dış politikası böyle bir uluslararası ortamda yürütülmüştür (Siyasi Tarih, 1979: 209-2011). Büyük devletler arasındaki anlaşmazlıkları bilen ve sürekli diyalog kapısını açık bırakan bu diplomasinin, tarihi dost ve düşman kavramları yerine, millî çıkarlar doğrultusunda Avrupalı devletler ve Sovyetler Birliği ile ayrı ayrı görüşerek gerçekçi bir tavır sergilediği görülmektedir (Yılmaz, 2009: 361).

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmalarının, İkinci Dünya Savaşı oluşum şartlarını hazırladığı konusunda Mac-Arthur ve Atatürk arasında fikir birliğinin olduğuna dair ikilinin 27 Eylül 1932 yılında yapmış oldukları görüşmeye ait tafsilat, 8 Kasım 1951 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "The Caucasusu" dergisinden alıntı yapılarak yayımlanmıştır.

Görüşmede³ ;

Mac-Arthur, "Avrupa'da başlayacak bir harbin behemehâl Asya'ya da sirayet edeceğini, Amerika'nın buna şüphesiz bigâne kalamayacağını, ister istemez sürükleneceğimiz böyle bir harpte ise, Rusya'nın Asya'daki nüfuzunu genişletmeğe çalışacağını, dünyanın mukadderatının Avrupa'da değil, Asya'da hallolunacağını" belirtmiştir.

Atatürk ise, "Versailles Muahdesi, Birinci Dünya Harbi'ne sebebiyet vermiş olan amillerden hiç birini bertaraf edemediği gibi bilakis dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira galip devletler, mağluplara barış şartlarını zorla kabul ettirirlerken, bu memleketlerin etnik-jeopolitik ve iktisadi hususiyetlerini asla nazarı itibara almamışlar ve sadece husumet hislerinden müllhem bulunmuşlardır. Böylelikle bugün içinde yaşadığımız barış devresi sadece mütarekeden ibaret kalmıştır. Eğer siz Amerikalılar, Avrupa işleri ile alakadar olmaktan vazgeçmeyerek, Wilson'un programını tatbikte ısrar etseydiniz, bu mütareke devresi uzar ve bir gün devamlı sulha müncer olabilirdi. Bence, dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı

³ Görüşmenin tam metni için bkz.: Mehmet Akif Tural, Ali Sevim, İzzet Öztoprak vd.(2006), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s.794-797, Ankara: ATAM Yayınları.

bulunacaktır.” değerlendirmesinde bulunmuştur.

Atatürk, Almanya'nın İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere bütün Avrupa kıtasını işgal edebilecek bir orduyu kısa zamanda teşkil edebileceğini, binaenaleyh harbin 1940-1946 seneleri arasında başlayacağını, Fransa'nın kuvvetli bir ordu yaratmak için lazım gelen hassaları artık kaybettiğini ve İngiltere'nin adalarını müdafaa etmek için bundan sonra Fransa'ya güvenemeyeceğini söylemiş, İtalya hakkında da şunları belirtmiştir: “İtalya, Mussolini'nin idaresi altında şüphesiz büyük bir kalkınmaya ve inkişafa mazhar olmuştur. Eğer Mussolini, müstakbel bir harpte, İtalya'nın zahiri heybet ve azametini, harp haricinde kalmak suretiyle layığı veçhile istismar edebilirse, barış masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat, korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacaktır..”

Atatürk, Amerika'nın geçen harpte olduğu gibi bu harpte de tarafsız kalamayacağını ve Almanya'nın ancak bu Amerikan müdahalesi dolayısıyla mağlup olacağını da ilave etmiş ve adeta kehanet durumunda olan şu şayanı hayret sözleri söylemiştir:

“Avrupalı devlet adamları, başlıca itilaf mevzuu olan mühim siyasî meseleleri, her türlü millî egoizmlerden uzak ve yalnız umumun nefine (yararına) olarak, son bir gayret ve tam bir hüsnüniyetle ele almazlarsa, korkarım ki felaketin öni alınamayacaktır. Zira Avrupa meselesi İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki ihtilaf meselesi olmaktan artık çıkmıştır. Bugün Avrupa'nın şarkında bütün medeniyeti ve hatta bütün beşeriyeti tehdit eden yeni bir kuvvet belirmiştir. Bütün maddî ve manevî imkânlarını, topyekûn şekilde, cihan ihtilalı gayesi uğruna seferber bu korkunç kuvvet, üstelik Avrupalılar ve Amerikalılarca henüz malum olmayan yepyeni siyasî metotlar tatbik etmekte ve rakiplerinin en küçük hatalarından bile mükemmelen istifade etmesini bilmektedir. Avrupa'da vuku bulabilecek bir harbin başlıca galibi ne İngiltere, ne Fransa, ne Almanya'dır. Sadece Bolşevizm'dir.” (A.Akşin, 1991: 164-165)

Avrupa devletlerinin askerî güçleri hakkında yapılan bu değerlendirmelerin ne kadar doğru ve isabetli olduğu, İkinci Dünya savaşı başlangıcında, gelişiminde ve sonucunda görülebilecektir. Başka ülkelerin güçlerini bu kadar doğru değerlendirebilen Atatürk'ün Türkiye'nin kendi gücünü nasıl değerlendirmiş olabileceği hakkında bir söze gerek yoktur. Buradan Misâk-ı Milli sınırlarının gerçekleştirilmesine neden askerî güç ile kalkışmadığı, barışçıl yollardan çözmeye çalıştığı, Hatay ve Boğazlar gibi iki önemli konuda neticeye ulaştığı göz önüne alınırsa, diğer konular için de uygun fırsatları beklediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Burada, Sun Tzu-Wu'nun, “Eğer sen düşmanı ve kendini biliyorsan, yüz tane savaşın da sonucundan korkmamalısın. Eğer, kendini biliyor, fakat düşmanı tanımıyorsan, her zafere karşılık bir kere de yenilgiye uğrarsın. Eğer, hem kendini, hem de düşmanı tanımıyorsan, her savaşta yenilirsin.” (Tzu-Wu, 1976: 28) sözü akla gelmektedir.

Bahsedildiği üzere Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan antlaşmalarla istenen düzenin sağlanamaması neticesinde, İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlayıcısı olan kutuplaşmalar baş göstermiştir. Bu ortam içerisinde, Türkiye anti-revizyonist bir politika takip etmekle birlikte bu yönde davranan ülkelerin yanında belirgin ve doğrudan yer almamaya özen göstermiştir. Atatürk'ün revizyonist veya anti-revizyonist ülkelere herhangi birine yapacağı ziyaretin taraf olma olarak algılanabileceği hususunun, konuya ilişkin ilk tespit olabileceği değerlendirilmektedir.

Bazı Devletlerin İç İstikrar Durumları

Avrupa'da bulunan devletlerin iç siyasî yapıları, değişen dünya düzeni içerisinde ve iki dünya savaşı arası dönemdeki çalkantılar neticesinde istikrarsız bir niteliğe bürünmüştür. Yakın çevremizdeki ülkeler ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni kopmuş olan ve büyük çoğunluğu henüz bağımsızlığını kazanamamış, himaye veya manda yönetimi altında bulunmaktaydılar. Ayrıca çevre kuşak ülkeler ile sınır problemlerimizin çözümünün bir kısmının Atatürk'ün vefatına ve sonrasına kadar devam ettiğinin dikkate alınması gerekmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler dâhilinde, istikrarsız yapıların görülmesi açısından komşu ve yakın devletler başta olmak üzere Avrupa ve doğudan seçilen diğer bazı ülkelerin incelenmesi uygun olacaktır. İncelenmeyen diğer ülkelerde de benzer sıkıntıların bulunduğu kabul edilmesinin isabetsiz bir yaklaşım olmadığı değerlendirilmektedir.

Yunanistan

Yunan parlamentosu, 1924 Mayıs'ında cumhuriyeti ilan etmiş ve Venizelos yönetimden çekilmiştir. Bundan sonra Yunanistan karışıklık içerisinde kalmış, cumhuriyet hükümetleri birbirini izlemiştir. Mussolini'yi taklit etmek isteyen General Pangalos 1925'de bir hükümet darbesi yapmak istemişse de 1926 Ağustos'unda General Kandilis tarafından yapılan karşı bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Amiral Kunduriotis, cumhurbaşkanı olarak atanmış ve 1926 Eylül'ünde cumhuriyet anayasası ilan edilmiştir.

1928 yılında başbakanlığa Venizelos getirilmiş ve 1932'ye kadar iktidarda kalmıştır. Yunanistan,

1935’de General Metaksas’ın diktatörlüğü altına girmiştir. Ahali mübadelesi meselesinin 1930’da çözümüne kadar Türkiye-Yunanistan ilişkileri kötü seyretmiştir (Armaoğlu, 1983: 187). Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilk diplomatik normal ilişkiler Cevat Bey’in 1925 yılı yazında ilk Türk elçisi olarak Atina’ya gönderilmesi ile başlamıştır (Gölübol;Sar, 1997: 63).

Bulgaristan

Birinci Dünya Savaşı bitimi ile birlikte kanlı iktidar mücadeleleri, darbeler, liderlere yapılan suikastlar, komünist partisinin faaliyetleri nedeniyle, Bulgaristan uzun bir iç karışıklık dönemi yaşamıştır. En iyi münasebetler içinde olduğu devlet Türkiye olmasına karşın Bulgaristan, Trakya üzerinde istekler ileri sürmekten geri kalmamış ve bir Trakya komitesi kurarak bu bölgedeki emelleri için faaliyette bulunmuştur (Armaoğlu, 1983: 186).

Irak

1926 yılına kadar Türk-Irak ilişkileri, Musul sorunu etrafında ve bu sırada Irak İngiltere’nin manda yönetimi altında bulunduğundan, Türk-İngiliz ilişkilerine paralel olarak gelişmiştir. 5 Haziran 1926’da Ankara Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Irak ile ilişkiler yavaş yavaş gelişmeye başlamış, 1928 yılında da iki ülke karşılıklı olarak elçilik kurmuştur (Soysal, 1989: 306). 30 Haziran 1930’da İngiltere, Irak’ın özerkliğini tanımış, böylelikle Irak dış politikada kısmen serbest hareket etmeye başlamıştır (Çelik, 1969: 69). 1931 yılı yazında Kral Faysal ve aynı yılın sonunda Irak Başbakanı Nuri Paşa Ankara’yı ziyaret etmiştir (Gölübol;Sar, 1997: 91).

1926’ya kadar Türkiye-Irak sınırının kesinlik kazanmaması da, söz konusu tarihe kadar bir ziyaretin yapılmamasına bir neden olarak gösterilebilir. Ayrıca sonraki dönemde, Irak’ın içeride karşılaştığı iktidar mücadeleleri dışındaki mezhep çatışmaları ile 1933’de yaşanan büyük bir Süryani ayaklanması (Armaoğlu, 1983: 202-203) da ziyaretler için uygun ortamının bulunmadığının bir göstergesi olarak görülebilir.

İran

Türkiye’de hilafetin ilgası, İran’daki gerici zümre tarafından iyi karşılanmamış ve bu olay Türk-İran münasebetlerinin dostane mahiyet almasını bir süre için engellemiştir. Bundan başka Musul uyuşmazlığı sırasında Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan bazı aşiretlerin baskınlar yapmaları, Türk ve İran hükümetlerinin karşılıklı itham ve protestolarına sebep olmuştur (Gölübol;Sar, 1997: 89).

1923 yılında İran Harbiye Bakanı Ahmet Rıza Han, bir hükümet darbesi yaparak başbakanlığı ele geçirmiştir. İran Şahı Ahmet’in ülke dışında bulunduğu bir sırada da 1925 Ekim’inde, Şah Ahmet’i tahtan indirerek, Kaçar ailesinin İran’daki egemenliğine son vermiştir. İran Meclisi Aralık 1925’de Ahmet Rıza Han’ı İran Şehinşahu ilan etmiştir (Armaoğlu, 1983: 208) Dönem içerisinde, bir devlet yöneticisinin ülke dışında bulunduğu anda yönetimden uzaklaştırılmasının somut örneği olarak İran durumu ortaya çıkmaktadır. 1923-1938 dönemindeki ülke içi muhalefet ve isyanlar dikkate alındığında, Atatürk’ün bir dış ziyarette bulunması esnasında benzer bir durumun yaşanması muhtemel görülebilir. Herhangi bir kaynaktan böyle konudan bahsedilmemekle birlikte, Atatürk’ün İran’da yaşanan bu darbeden etkilenmiş olabileceği veya faaliyetlerinde konuyu dikkate almış olmasının ihtimal dahilinde bulunduğu söylenebilir.

1921-33 devresinde Rusya, İran’ın dış ticaretinde geniş bir yer işgal etmiş ise de Rusların İran’daki komünist kışkırtma ve faaliyetleri İran’da bir güvensizlik doğurmuş ve siyasal ilişkilerin daha fazla gelişmesine imkân vermemiştir. Öte yandan İran’ın İngiltere ile ilişkileri de Abadan petrolollerinden İran’ın alacağı payın artırılmasındaki anlaşmazlık yüzünden güvensizlik havasından kurtulamamıştır. 1933’de Almanya’da Hitler’in iktidara geçmesi ve Hitler’in hem Batılılara hem de Rusya’ya cephe alması üzerine, İran dış politikasını Almanya’ya kaydırmış ve gelişen ekonomik münasebetler ile İran’ın dış ticaretinde Almanya, Rusya’nın yerini almıştır (Armaoğlu, 1983: 209-210).

Suriye

20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi ile Türkiye-Suriye sınırı tespit edilmiş ve İskenderun muntıkası için özel bir idari rejim kabul edilmiştir. Lozan’da da bu durum teyit edilmiştir. 1923 yılından sonra Fransız Hükümeti genel olarak Suriye Mandasında uyguladığı âdemi merkezîyet siyasetine sadık kalarak 1921 Antlaşması ile İskenderun için kabul edilen özel rejimi muhafaza etmiştir (Gölübol;Sar, 1997: 83). Fransa’nın 9 Eylül 1936’da Suriye’ye bağımsızlık vermesi sonrasında Hatay’ın kaderi Suriye Hükümeti’ne bırakılmış ve Suriye, Sancak ile ilgili tüm sorumlulukları Fransa’dan devralmıştır (Yılmaz, 2009: 377). Bu durum, Türkiye-Fransa ilişkilerinde gerginliğe neden olmuş, Hatay’ın Türkiye’ye katılması ile son bulacak olan Atatürk’ün kararlı politikası çerçevesindeki süreç başlamıştır.

1936’ya kadar Suriye’de fiili olarak Fransa, sonrasında da etkisiz bir Suriye Hükümeti ile yine Fransa bu bölgedeki bir nevi komşu durumundadır. Mandater yapı ile birlikte yaşanan sınır problemleri Atatürk’ün ölümüne kadar devam etmiştir. Mevcut durum itibarıyla Suriye’ye bir ziyaretin gerçekleşmemesi olağan

görülmedir.

Arnavutluk

Türkiye ile Arnavutluk arasında diplomatik ilişkiler 1926 yılı içerisinde kurulmuştur. Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'nun, 1 Eylül 1928'de krallığını ilan ederek, Arnavutlar Kralı Birinci Zogu unvanını alması beklenmedik bir gelişme olmuştur. Tiran'daki bu rejim değişikliği Atatürk ile Zogu arasındaki ilişkileri soğutmuştur. Atatürk, Osmanlı saltanatını devirmiş bir cumhuriyetçidir. Zogu'yu, Cumhuriyet ülküsüne ihanet etmiş bir kişi olarak görmüştür. Tiran'daki elçimizi geri çağırması ve Zogu'ya karşı sert bir tutum takınmıştır. Bu durum üç yıl kadar sürmüştür. Tam bu noktada, 1931 sonbaharında, Balkan Konferansı delegelerini kabulü esnasında Arnavut delegelerinin de bulunması vesilesiyle Zogu'ya bir telgraf çekmiş, Atatürk'ün bu telgrafı Arnavutluk'ta sevinçle karşılanmıştır (Şimşir, 1993: XVI).

Zogu'nun, İtalya'ya karşı olan yüklü borçları yüzünden ister istemez bu ülkenin siyaset çizgisini takip etmek zorunda kalmış olması, Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin gelişmemesinde bir diğer etkidir. İtalya'nın Türkiye'den toprak talebinde bulunması nedeniyle Türkiye-İtalya ilişkilerinde meydana gelen gerginlik, Türkiye-Arnavutluk ilişkilerine de yansımıştır. Yeni bir cumhuriyet olan ve cumhuriyet fikrinin halk arasında yaygınlaşmasını ve benimsenmesine çalışan Türkiye ile Arnavutluk'un siyasi yapılarındaki farklılığın (Atmaca, 2007: 100-102 ; Anzerlioğlu, 2007: 122-148) ve Arnavutluk'un revizyonist bir anlayışla İtalya'nın yanında yer almasının, bu ülkeye bir ziyaretin gerçekleşmesine engel olduğu düşünülmektedir.

Almanya

1918'den itibaren içeride ekonomik sorunlarla ve Bolşeviklerin kışkırtmalarıyla meydana gelen iç karışıklıklarla uğraşmıştır. Hitler ile beraber Almanya'nın dış politikası da hareketlenmiş, dış politika faaliyeti üç yönde gelişmiştir: 1. Versailles zincirlerinin kırılması ve yükümlülüklerinden kurtarılması. 2. "Ein Volk, Ein Reich": Bir millet, bir devlet ilkesinin gerçekleştirilmesi, yani Almanya'nın sınırları dışında yaşayan bütün Almanların birleştirilmesi ve bir tek devlet altında toplanması. 3."Lebensraum": Hayat Sahası. Bu, Nazi emperyalizminin adıdır. Hitler Almanyası Almanların yaşamadığı birçok memleketleri de kendi sınırları içine katma yoluna gidecektir (Armaoğlu, 1983: 165, 241).

İtalya

1927 yılından sonra İtalya'yı Türkiye ile münasebetlerini yeniden düzenlemeye sevk eden başlıca sebep, bu devletin Arnavutluk'a karşı izlemekte olduğu politika yüzünden Yugoslavya ile münasebetlerin gerginleşmesi idi. İtalya diğer devletlerle münasebetlerinde kuvvetli olabilmek için Doğu Akdeniz devletleri ile bir ittifak sistemi kurmak istiyordu (Gönlübol;Sar, 1997: 80).

30 Ekim 1922'de Mussolini'nin başkanlığa getirilmesiyle İtalya 1943'e kadar devam edecek faşist bir diktatörlük dönemine girmiştir. Mussolini'nin ilk işi, muhalefeti ve demokratik müesseseleri ortadan kaldırarak devleti Faşist partisinde kişiselleştirmek olmuştur. Gene ilk günlerden itibaren yayılma ve genişleme politikası gütmüştür. Faşist dış politikanın bütün Doğu Akdeniz milletleri için rahatsızlık ve huzursuzluk doğurduğu bir gerçektir. Mussolini'nin Doğu Akdeniz ve Anadolu'yu yayılma alanları arasında saymaktan çekinmemesi, Türk-İtalyan münasebetlerine daima bir soğukluğun egemen olmasına sebep olmuştur (Armaoğlu, 1983: 172-174).

Afganistan

Atatürk ile sıcak ilişkileri bulunan ve Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında (Bulut, 2000: 4) gerçekleştirilen devrimlerden son derece etkilenen Afgan Kralı Amanullah Han, ülkesine dönüşte benzer devrimleri gerçekleştirmek istemiş, ancak 1928 yılında yapılan gerici bir ayaklanma neticesinde ülkesini terk ederek Roma'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Yerine Mehmet Nadir Şah geçmiş, o da 1933'te bir suikasta kurban gitmiştir (Şimşir, 1993: X). Bu bağlamda, suikastlar ve siyasi çalkantılar ile boğuşulan bir ülkenin ziyaretinin güvenli olamayacağı aşikârdır.

Azerbaycan

Azerbaycan 1918'de bağımsızlığına kavuşmuş, demokratik bir cumhuriyet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Ancak 1920 yılında, demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yerini Azerbaycan İçtimai Şuralar Cumhuriyeti almıştı. Eylül 1922'de, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına kadar hararetli devam eden ikili ilişkiler, bu tarihten itibaren tam bir sessizliğe bürünmüştür. 1938 yılında Atatürk öldüğü zaman dahi Bakú'den Ankara'ya bir tek mesaj, bir tek başsağlığı dileği gelmemiş, cenaze töreninde de temsilcileri bulunmamıştır (Şimşir, 1993: XVIII-XX).

Çin

1911'de ilan edilen cumhuriyet ancak ülkenin güney bölgesine egemen olabilmıştır. Cumhurbaşkanı olan Sun Yat Sen'in ölümü üzerine 1925'te başlayan iktidar mücadeleleri 1928 yılına kadar devam etmiştir.

1931'de Mançurya, 1937'de de Kıta Çin Japon istilasına uğramıştır. Çin'in içine düştüğü durum nedeniyle Atatürk döneminde Türkiye-Çin ilişkileri yeterince gelişmemiştir (Şimşir, 1993: XXV). Ülke yönetimi için sürekli mücadelelerin bulunması, istilalara uğraması nedeniyle istense dahi bir ziyaretin mümkün olmadığı görülmektedir.

Rusya

1917 Bolşevik devrimi ile savaştan çekilen Rusya, 1919-1920 yıllarında Almanya ve Macaristan'da yapılan komünist hükümet darbelerinin başarısızlığı karşısında bu fikirden vazgeçip komünizmi önce Rusya'da yerleştirerek, "Sovyet bahçesini" korumaya karar vermişlerdir (Armaoğlu, 1983: 155-156). Rusya'nın da yeni rejimini oturtma ve sindirme evresi geçirdiği görülmektedir.

1917 ihtilalinden, özellikle 1921-1922 yıllarından sonra Rusya etrafını saran kapitalist çemberi yıkmak için dış politikasını iki hedefe yöneltmiştir: "Almanya ile Batılı devletlerin arasını açmak ve komşuları ile iyi münasebetler kurarak bu devletleri kendisine yaklaştırmak." Milli Mücadele Dönemi'ndeki Rus politikası, ikinci hedef kapsamında değerlendirilebilir. Birinci Dünya savaşı galipleri ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmak için hazırlanan Locarno sistemi, Rusları Türkiye'ye yaklaştırmıştır.

Fransa'nın Almanya'ya karşı güvenliğini sağlama çabaları kapsamında, Milletler Cemiyeti'ne dönmesi ve cemiyet çalışmaları ile silahsızlanmanın sağlanması ve yine kendi güvenliği açısından İngiltere'yi kendi tarafına çekme yönündeki gayretleri sonuçsuz kalmıştır. Bu durum, Fransa'nın Almanya'ya karşı durumunun yumuşamasına yol açmış, Fransa'nın saldırmazlık paktı teklifi ile İngiltere, İtalya ve Almanya'nın katılmasıyla 16 Ekim 1925'te İsviçre'de Locarno'da, "Locarno Antlaşmaları" adını alan belgeler imzalanmıştır. Bu belgelerde, Almanya sadece batı sınırları için garanti vermiş, doğu sınırları yani Polonya ve Çekoslovakya ile olan sınırları hakkında teminat vermemiştir (Armaoğlu, 1983: 160-162).

1929'da bir İngiliz filosu İstanbul'u resmen ziyaret etmiş ve filo komutanı ile İngiliz elçisi Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret iki ülke arasındaki münasebetlerde yeni bir gelişmenin başlangıcı olmuştur. Bundan kısa bir süre sonra Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Rusya'nın Türk- İngiliz yakınlaşmasından duyduğu endişeyi göstermektedir (Gönlübol, Sar, 1997: 74).

Atatürk, Rusya'da iktidarda bulunan Bolşevik rejimin niteliğine ilişkin, "Bolşevik nazariyesinin Rusya'da, tatbik olunmuş şekline bakalım, bütün Rus milleti içinden amele, deniz ve kara kuvvetlerinden ibaret bir ekalliyet, İktisadî esaslara müstenid, komünist partisi namı altında birleşerek, bir diktatörlük vücuda getirmişlerdir. Gayelerinde, millî değildirler. Şahsî hürriyet ve müsavat tanımazlar. Halk hâkimiyetine riayetleri yoktur. Dâhilde ekseriyeti cebir ve tazyik ile noktai nazarlarına itaata mecbur tutarlar, hariçte, propaganda ve ihtilâl teşkilâtı ile bütün dünya milletlerine kendi prensiplerini teşmîle çalışırlar. Hâlbuki hükümet teşkilinden gaye, evvelâ ferdî hürriyetin teminidir. Bolşevik tarzı hükümetinde istipdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyetin, bir kısım insanların, noktai nazarlarının, zorla, esiri ve zebunu yaşatmak şekline de, tabu ve makul bir hükümet sistemi nazariyle bakılamaz." (S.Akşin, 2007: 25) görüşlerini dile getirmektedir. Stratejik öneme haiz olsa da, dünya konjonktürünün kutuplaşmalarında, Rusya'ya yapılacak bir ziyaretin diğer ülkeler ve hatta Rusya için değişik anlamlar içerebileceğinden dolayı bu ülkeye ziyaretin yapılmadığı düşünülebilir.

Cumhuriyet ve Devrimlerin Olgunlaşmasına Verilen Önem

Devrimlerin gerçekleştirilmesi için sarf edilen yoğun çalışma

Millî Mücadele sırasında bile Atatürk'ün kafasında Cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasında yapacağı devrimler bulunmaktaydı. Atatürk, gerçekleştirmeyi düşündüğü icraatlar için uygun ortamın oluşmasını beklemiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında, artık Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için devrimlerin gerçekleştirilmesi zamanı gelmişti. Ancak sosyal, kültürel, siyasî, hukuk ve eğitim-öğretim devrimlerinin gerçekleştirilmesi, zaman ve yoğun bir çalışma gerektirmekteydi. Cumhuriyetin olgunlaşma döneminde, yurt dışı gezilere gitme düşüncesinin bulunmadığını, Maten Gazetesi yazarı Madam Titaniya ile hilafetin kaldırılması üzerine 25 Kasım 1924'te yapmış olduğu demeçte vermiş olduğu cevaptan anlayabiliriz.

Bahse konu görüşmede Fransa seyahatine ilişkin olarak;

"....."

- Bilhassa gazetelerin bahsettiği Fransa seyahati ile bu netice istihsal edilmiş olacaktır, dedim.

- Fransa seyahati mi! Filhakika bu hususta General Mougain ile görüşmüş ve ilk defa Türk toprağını terkettiğim zaman Fransa'yı ziyaret edeceğimi vaatmetmişim. Esasen 15 sene evvel görmüş olduğum memleketinizi tekrar göreceğim,

- Ne vakit?

- Bu hususta zaman tayin etmek mümkün değil. Ortada halli lâzım gelen pek çok mesail var. Esasen

bütün bunlar vaziyete bağlıdır; belki son zamanda Türkiye'nin pek batı bir suretle terakki ettiğine dair hakkımızda serdedilen serzenişleri belki işitmişsinizdir. Acaba genç Türk Cumhuriyeti'nin bundan bir sene evvel doğduğu ve her şeyin tekrar yapılması lâzım geldiği bir memlekette azim işler karşısında bulunulduğu unutuluyor mu? Bize bu serzenişi yapanlar acaba sizin gibi buralara kadar gelerek rütekay-i mesaim ve bütün Türk Milleti tarafından sarf edilen mesaiyi görmüşler midir?

.....”(Tural, vd. 2006: 644-645).

Yurt içi gezileri

Atatürk, gerek Millî Mücadele sırasında gerekse Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çok sayıda yurt içi gezisine çıkmış ve büyük önem verdiği bu gezileri yaşamı boyunca sürdürmüştür (Bknz. Önder, 1975; Onat 1984). Amaçları ve gerçekleştikleri tarihler dikkate alındığında bu geziler genel olarak Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemi gezileri olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

1923'ten önce ya da diğer bir ifadeyle Millî Mücadele sırasında yapılan gezilerin amaçlarını, “bir yandan Türk halkını yaşanan büyük sıkıntılardan ve karanlık gelecekte haberdar etmek; diğer yandan yapılması gerekenler konusunda gerekli tedbirleri alarak, onları verilecek olan zor ama onurlu ulusal mücadeleye hazırlamak” (İlgazi, 2001: 81), sonrasında yapılan yurt içi gezilerinin amaçlarını ise “ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumun halk açısından nasıl görüldüğünün tespit edilmesi, şapka kanunu öncesi Kastamonu ziyaretinde olduğu gibi bu konudaki tepkileri ölçmek veya bazen de harf inkılâbı esnasında olduğu gibi doğrudan doğruya bir yeniliğin inşasında başöğretmen olarak görev almak”(Doğaner, 2007: 49) şeklinde ifade etmek mümkündür. 19 Mayıs 1919 tarihinde başlayan, bir süre sonra sivil nitelikli olarak devam eden ve etkileri bakımından bütün Anadolu'yu içine alan bu geziler, O'nun Samsun'a çıkışını sağlayan resmî görevinin tamamen dışında kalmış ve çok önceleri zihninde tasarladığı bir sistemi adım adım gerçekleştirmeye yönelmiştir (İlgazi, 2001: 81). Atatürk'ün bu konuyla ilgili sözleri aşağıdaki şekildedir:

“...Bu önemli kararın bütün gereklerini ve zorunluluklarını ilk gününde açıklamak ve söylemek elbette yerinde olmazdı. Uygulamayı bir takım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz yılda yaptıklarımız bir mantık dizisiyle düşünülürse, ilk günden bugüne dek izlediğimiz genel gidişin, ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan hiç ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.” (Nutuk, 1989: 19).

1923'ten sonra başlayan, yaşamı boyunca devam eden ve devlet başkanı sıfatıyla gerçekleştirdiği yurt içi gezileri ile büyük sıkıntılar sonucu kurulan Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin işleyişini görmek, bir an önce kurumlaşmasını tamamlayarak, çağdaşlaşma yolunda hızla ilerlemesini sağlamak amaçlanmıştır. Halkın ihtiyaçlarını yerinde tespit ederek görüş alışverişinde bulunmak ve yapacağı devrimlerin altyapısını oluşturarak benimsenmesini hızlandırmak, bu gezilerin öne çıkan en önemli yönleridir. Atatürk ilke ve inkılâplarının bütün dünyada hayretle karşılanacak kadar kısa bir sürede benimsenmesi ve uygulanmasının temelinde bu yatmaktadır (İlgazi, 2001:82).

Gazi, 8 yıl sonra İstanbul'da...

27 Ocak 1923'ten başlayıp ölümüne kadar devam eden süre içerisinde Atatürk, 168 adet yurt içi gezisi gerçekleştirmiştir (Tural, 2002: 91). Söz konusu geziler gerçekleştirildikleri tarihler itibarıyla incelendiğinde gerçekten yoğun bir tempoda yapıldıkları görülmektedir. Atatürk'ün meclis çalışmalarından arta kalan zamanının hemen hemen tamamını yurt içi gezilerinde yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek amacıyla harcadığı anlaşılmaktadır. Bu yoğun program içerisinde Atatürk, 16 Mayıs 1919'da ayrıldığı İstanbul'a bile, tam sekiz yıl sonra Temmuz 1927'de gelebilmiştir (Popüler Tarih, 2005: 104). Dönemin ulaşım koşulları dikkate alındığında en kısa dış gezi ortalama 2-3 hafta sürebilecektir. Ancak Atatürk, tüm zaman ve gayretini yeni oluşturan cumhuriyet düzeni için kullanmayı, çıkılacak bir yurt dışı gezisinin bu gayretleri çok kısa süre olsa da kesintiye uğratabileceğini, yani cumhuriyetin olgunlaşma sürecini sekteye uğratabileceğini düşünmüş olabilir.

Ülke İçi Muhalefet ve Ayaklanmalar

1919 yılı sonlarında yapılan Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine aday gösterilenler büyük çoğunlukla Meclis'e girebilmişlerdir. 1920 seçimlerinde de mezkûr Cemiyet aynı başarıyı sağlamıştır. TBMM'ne katılan üyeler, çok değişik dünya görüşüne ve hayat anlayışına, farklı siyasî niteliklere sahip bulunuyordu. Bu yapının, ilerisi için bir kutuplaşma ve gruplar arası çatışma ortamına bir zemin hazırlaması kaçınılmazdı. Eğitim durumları, meslek grupları ve düşünce yapıları da birbirine uymuyordu. Aralarında eski İttihatçılar, Hürriyet ve İtilafçılar, Türkçüler, İhtilalciler, İslamcılar ve Bolşevikler vardı. Bu kadar değişik düşünceyi, farklı anlayışı ve yaklaşımı aynı potada eritip, ülkeye siyasî dinamizm kazandırmak her şeyden önce beceri isteyen bir işti.

Söz konusu görüş ayrılıklarına rağmen, ortak hedef kurtuluşu sağlamaktır ve gösterilen olağanüstü fedakârlıklar ve bir şekilde herkesin aktif katılımı ile zafer elde edilmiş, ancak kurtuluşun sonrasındaki görüş ayrılıkları ön plana çıkmıştır. Çünkü amaç gerçekleşmiş, hedefe ulaşılmış, şimdi siyaset yoluyla karşı düşünceyi ve düşüncedekileri alt etme çabaları baş göstermişti. Lozan'da barış görüşmelerine geçildiği bir ortamda bu çabalar daha da yoğunlaşmış, hatta Atatürk'ü mebus seçilme hakkından yoksun bırakmak isteyen bir girişim ortaya çıkmıştır. Bu girişim sonuçsuz bırakılmakla birlikte muhalefeti temsil eden grupların faaliyetleri giderek yoğunlaşmış, rejimi tehdit eder hale gelmiştir.

Atatürk'ün ülke içi koşullara verdiği önemi görmek açısından şu örneği incelemek faydalı olacaktır. Atatürk, Afgan Kralı Amanullah'ın Aralık 1927'den Temmuz 1928'e kadar sekiz ay boyunca süren (Hindistan'ı, Avrupa'nın bütün büyük başkentlerini, Mısır, Türkiye ve İran gibi Müslüman ülkeleri kapsayan) yurt dışı gezisini uzaktan uzağa ve herhalde kaygıyla izlemiştir. Afgan Kralı'nın Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret esnasında, Kral'ın uzun seyahatinin her safhasını "büyük alaka ve iftiharla takip ediyor idik." demiş ve Kral'ı sabırsızlıkla uyarmaktan geri kalmamıştır. "Devletinizin siyasî şartları önemlidir, ciddidir ve naziktir. Tarih, bu ehemmiyet ve nezaketin bir an bile gözden uzak tutulmamasını amirdir." Demişti (Hamşioğlu, 2006: 175-176).

Atatürk, Amanullah Han'ın pek yakında devrilebileceğini sanki sezmiştir. Onu uyarmayı adeta görev bilmıştır. Tarihi hatırlatmıştır. Afganistan, Afganistan olalı beri kaç emirin devrildiğini, kaçının öldürüldüğünü hatırlatmak istemiştir. Sanki şöyle demek istiyor gibidir: "Aziz kardeşim, nedir bu tedbirsizlik? nedir bu gamsızlık? almışsın aileni yanına, ülkeden ülkeye dolaşıp duruyorsun, arkana baktığın yok, oysa Afganistan'ın durumu pek naziktir. Bunu bir an bile aklından çıkarma. Hatta kuruntulu, kuşkulu ol, ama tedbirsiz olma, daha dün çadırında kurşunlanmış olan öz babanı hatırla, Afganistan tarihini hatırla..." (Hamşioğlu, 2006: 233-234) Burada, Atatürk'ün yurt dışı gezilerini, ülkenin iç koşulları paralelinde değerlendirdiğini çok net olarak görmek mümkündür.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması (17 Kasım 1924)

11 Ağustos 1923'te açılan ikinci TBMM, birinci meclise göre daha uyumludur. Bunun da Meclis içinde partileşme olgusunu getirmesiyle birlikte Halk Fırkası kurulmuştur. Ancak devrimlerin icrası esnasında tekrar görüş ayrılıkları baş göstermiştir (Akbulut, 2002: 42-47). Mecliste Halk Fırkası, iktidar ve muhalefet kanatlarıyla bir çekişme yaşanırken aynı zamanda mebus olan I. Ordu Müfettişi Kazım Karabekir Paşa 26 Ekim 1924'de, II. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa da 30 Ekim'de müfettişlik görevlerinden istifa ederek, yasama görevlerine dönmek istediklerini bildirmişlerdir. Kazım Karabekir Paşa, ordu müfettişi olarak verdiği raporlarının, hazırladığı layihaların dikkate alınmadığı gerekçesiyle istifa ettiğini bildirirken, Ali Fuat Paşa herhangi bir gerekçe göstermemiştir (Nutuk, 1984: 852-853). Mustafa Kemal Paşa kendisine karşı büyük bir "komplo" olarak değerlendirdiği bu olayı Nutuk'ta şöyle ifade etmektedir;

"Bir sene evvelden Rauf Beyin Heyeti Vekile Riyasetinden çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla Kâzım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliği'ne tayin olunduktan sonra, eski kumandanlığı muntakası olan Doğu vilâyetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazretmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfi ederek İkinci Ordu Müfettişliği'ne gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik dâhilindeki kolordunun kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da aynı tertibe dâhil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene, ordular üzerinde, kendi bakış açılarına göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerine kazandıklarını düşündüler... Harekete politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için, münasip an ve fırsat gözetmekteydiler. Siyasî sahada ve orduda hazırlıklarını kâfi sayıyorlardı." (Nutuk, 1984: 852-853).

TBMM'nin ikinci yasama yılı Atatürk'ün açış konuşmasıyla, 1 Kasım 1924'te başlamıştır. Atatürk, I. ve II. Ordu Müfettişlerinin görevlerinden istifaları üzerine hemen harekete geçmiş, 30 Ekim 1924'de aynı zamanda mebus olan Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa dâhil, III. Ordu Müfettişi ile 1'inci, 2'nci, 3'üncü, 5'inci ve 7'nci Kolordu Kumandanları'na birer telgraf çekerek mebusluktan istifa etmelerini

istemmiştir (Nutuk, 1984: 856-857). Fevzi Paşa ile 1'inci, 2'nci, 3'üncü ve 5'inci Kolordu Kumandanları derhal mebusluktan istifa dilekçelerini Meclis Başkanlığı'na göndermişlerdir. İstifalar, 1 Kasım 1924'te Meclis genel kurulunda okunmuş ve alkışlarla karşılanmıştır. III. Ordu Müfettişi Cevat (Çobanlı) Paşa ile 7'nci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa mebusluktan istifa etmekten kaçınmışlardır. Bu sebeple kumandanlık görevlerine son verilmiştir. Bu şekilde gerek istifa ve gerekse görevden almalar sonucunda boşalan üç ordu müfettişliği ile 7'nci Kolordu Kumandanlığı'na yeni atamalar yapılmıştır. Eski komutanlar, görevlerini yeni atanana teslim ettikten sonra Ankara'ya gelip TBMM'de yasama görevine başlamışlardır⁴. Böylece Halk Fırkası'ndaki düşünce ayrılıkları iyice su yüzüne çıkmıştır.

Bu gelişmelerin bir sonucu, ordunun artık kesin olarak politikadan ayrılmış olmasıdır. Kuva-yı Milliye zamanı politika ile uzaktan yakından ilgili ne kadar komutan ve subay varsa, yaverlerine kadar hepsi sivil olmuşlar ve çoğu meclise katılmışlardır. İkinci sonucu ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıdır (Atay, 1988: 395). Halk Fırkası'ndan ayrılanlar 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, başkan vekilliklerine Dr. Adnan ve Rauf Beyler, genel sekreterliğe Ali Fuat Paşa seçilmişlerdir. Yeni partinin siyasî varlığı altı buçuk ay kadar sürmüştür. Bu süre içerisinde son derece sınırlı faaliyette bulunabilmiş, Mecliste bazı konular hakkında açıklama istemiş, 1925 bütçesi görüşmelerinde düşüncelerini dile getirmiş, aşarın kaldırılmasını alkışlarla kabul etmiş, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne idam yetkisi verilmesi hakkındaki kanunun aleyhinde oy vermiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ara seçimlerde baskı yapmakla suçlamıştır (Tunaya, 1995: 610). Meclis dışında ise milletvekili ara seçimlerine katılmış, fakat her yerde aday gösteremediği gibi gösterdiği adaylar da başarılı olamamışlardır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, meclis içinde bir muhalefet partisi olarak doğmuştur. Ali Fuat Paşa'ya göre amaç, iktidara gelmek değil, Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalefet etmektir (Cebesoy, 1960: 10). Söz konusu parti, zamanla rejim karşıtlarının sığınağı hâline gelmiştir. Tavanla taban arasındaki korkunç ayrışma yeni partiyi sistemin dışına itmiş, Fırka kurucuları böyle bir amaç gözetmemiş olmakla birlikte, siyasî ve sosyal çalkantılar partiyi bu noktaya sürüklemiş, bu da partinin sonunu hazırlamıştır (Akbulut, 2002: 52) Hükümet, Takrir-i Sükûn Yasası'nın birinci maddesine dayanarak, Fırkayı 3 Haziran 1925'te kapatmıştır (Tunaya, 1995: 621-622).

Şeyh Sait isyanı (13 Şubat 1925)

İki partili cumhuriyet döneminde ve Fethi Bey'in başbakanlığı sırasında doğuda Şeyh Sait tarafından bir ayaklanma başlatılmıştır. Şeyh Sait, aslen Elâzığ'ın Palu ilçesinden olup, mera temini için gittiği Erzurum'un Hınıs ilçesinde yerleşiktir (Kalafat, 1992: 101). Daha önce de bulunmuş olduğu bir isyan girişimi, Cebesoy tarafından "... 1914'te bir isyan daha çıkarmış, hadise askerî kuvvetlerle bertaraf edilince, Rus Konsoloshanesi'ne kaçmıştı. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Rusya hesabına tahrikte bulunduğu sonradan sabit olmuştur. Bu defa İngilizlerin tahrikiyle hareket ettiğine şüphe yoktu." (Cebesoy, 1960: 141) şeklinde ifade edilmektedir. İsyanın kısa sürede birçok taraftar bulması ve yaygınlaşması önceden hazırlandığını ve planlandığını göstermektedir.

İsyana ilişkin olarak; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın parti programında dini inanç ve görüşlere saygılı olduğunu vurgulaması ile rejim karşıtlarına cesaret vermesi, dönemin muhalif basının hükümeti zayıflatacak yayınlar yapması, Şeyh Sait'in etnik kimliğinden dolayı isyanın dinî değil siyasî ayrılıkçı hareket olduğu, Musul'u Türkiye'den almak isteyen İngilizlerin isyancıları destekleyerek bölgede bir Kürt meselesi çıkartmak suretiyle hükümeti zayıflatıp Musul konusunu kendi lehlerine çözmek istemeleri, hususları dile getirilmekle birlikte isyanın çıkmasında tek sebepten bahsetmenin uygun olmadığı, bütün sayılan faktörlerin belli ölçüde tesirinin bulunduğu, bu konudaki en yaygın kanaatin Cumhuriyet rejime karşı yapılmış olduğu belirtilmektedir (Arıç, 2009: 281-282).

İzmir suikastı (17 Haziran 1926)

Atatürk'e karşı kişisel kinleri olan küçük çaplı, etkinliği olmayan kimseler ona bir suikast girişiminde bulunmuşlardır. Bunların elebaşlarından biri, eski Rize milletvekili Ziya Hurşit adında bir deniz subayıdır. Ziya Hurşit, Atatürk'ün eski baş muhafızı Topal Osman tarafından öldürülen arkadaşı Ali Şükrü'nün intikamını alma peşinde koşuyordu. Suç ortakları arasında, 1919'da Samsun'a çıkışı sırasında Atatürk'ün ordu müfettişliği karargâhında kurmay başkan yardımcısı olan Miralay Arif (Eskişehir milletvekili) (Yalçın;Koca, 2005: 74) de vardı. Bu konuya yer verilmesindeki amaç, Milli Mücadele esnasında Mustafa Kemal'in yanında yer alan, ancak vatanın kurtuluşu sonrasında, kişisel kinler sonucunda suikasta varabilecek yok etme girişimlerine girilebilmesine dikkat çekmektir. İzmir Suikastı, mücadelenin içeride devam edeceğinin göstergesi olaylardan birisidir.

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, II. Devre, Cilt 10, Ankara 1975, s.5-6.

Atatürk'e karşı yapılmak istenen tek suikast girişimi bu değildir. Birçok suikast girişimi, icrasına fırsat bulunamadan önlenmiştir. Atatürk'ün kendisini yok etmek ile rejimi de kolaylıkla değiştirebilecekleri düşüncesinden hareketle bu suikastlar planlanmıştır. 150'likler gibi yurt dışında bulunan bir grup ta dikkate alındığında, emniyet açısından ülke içine göre daha emniyetsiz durumda olan yurt dışında bir suikastın gerçekleşme ve başarıya ulaşma şansının yüksek olduğu göz ardı edilmemelidir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması (12 Ağustos 1930)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshi ile sonuçlanan çok partili hayata geçiş denemeleri, dünyada ekonomik buhranın yaşandığı ve yeni açılımların yapılmaya çalışıldığı bir zamanda gerçekleşmiştir (Doğaner, 2007: 49). Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mecliste bir muhalefet partisi bulunması düşüncesinden kaynaklanmış ve buna çözüm olarak görülmüştür. 1930'lu yıllarda Amerika'da başlayarak dünyaya yayılan genel ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemiştir. Halkta, Cumhuriyet Halk Fırkası'na ve yürüttüğü politikaya karşı bir memnuniyetsizlik gözle görülür hale gelmiştir (Arıç, 2009: 284). Bu kapsamda, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programında izleyeceğini belirttiği liberal ekonomik politikalar sayesinde yapılabilecek yeni açılımlar ile veya CHF'na hissettireceği bir denetleme/kontrol mekanizması ile ekonomik durumda düzelmeler umut edilmiştir.

Atatürk, yurt gezileri sırasında halkla yaptığı görüşmelerinde, hükümet icraatından şikâyetler olduğunu öğrenmiş, hükümetin daha sıkı denetime tâbi bulunmasını kaçınılmaz saymıştır. Bunu, parti içi muhalefetle Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde bir grupla yapmak, daha önceki deneyime göre siyasî bakımdan çıkış yolu olarak görülmemiştir. Terakkiperver olayında görüldüğü gibi, hizipçiliğe ve CHF'nin bölünmesine yol açan böyle bir girişime başta Atatürk olmak üzere partinin üst yöneticileri karşı idiler. Kaldı ki kurtuluş mücadelesine başladığı andan itibaren millet egemenliğini, millet iradesini hep ön plânda tutan ve vazgeçilmez sayan Atatürk'ün, bu ilkeleri millet hayatına yansıtması en büyük özlemi olmuştur. Çünkü O, arkasından istibdat müessesesi bırakmamak ve Cumhuriyet'i ebedileştirmek gibi yüksek ülküler adına bir muhalif fırka meydana getirmek istediğini samimi olarak tekrar edip durmuştur (Okyar, 1980: 409). Bu noktada, Gazi'nin bazı tereddütlerinin olduğu, lâik Cumhuriyet esasına aykırı bir hareketin ortaya çıkmasından endişe duyduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle çok partili siyasî hayata geçerken, Cumhuriyet'i ve onun temel düzenini özümsemiş devlet adamlarına ihtiyacı vardı. Böylelikle 12 Ağustos 1930'da, İstanbul'da Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fethi Bey, Atatürk'ün çok eski ve yakın bir arkadaşı idi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Meclis Başkanlığı ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi Meclis içerisinden doğan, Meclis içinde ve dışında sınırlı faaliyetlerde bulunabilen bir muhalefet partisi olarak kalmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından farkı, kurucularının Atatürk'e karşıt olanlardan değil onun yakın arkadaşlarından oluşmasıydı. İkinci olarak bu parti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi hükümet tarafından kapatılmamış, kendini feshetme kararı almamıştır. Terakkiperverlilerin bir muhalefet partisi olarak siyasette tutunma isteğine karşılık, onlar iktidara gelmeyi amaçlamışlardır. Bu da önemli bir gelişme ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kökleşmiş varlığına karşı atılmış cesaretli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ekonomik görüşleri ile ayrılmış, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ekonomide devletçi politikalarına karşı liberalizmi savunmuştur. Onun dışında programında ve tüzüğünde Cumhuriyet'e, onun temel ilkelerine, milliyetçiliğe, laikliğe ve inkılaplara bağlı olduğu, ayrıca bunların gelişmesine katkı sağlayacağı vurgulanmıştır (Tunaya, 1995: 628). Rejime muhalif güçlerin, şer odaklarının bu partiyi bir kalkan olarak kullanmaya kalkışmalarının önüne geçilememiş, olayların kontrolden çıktığı bir anda Fethi Bey 17 Kasım 1930'da partiyi feshetmiştir.

Kubilay'ın şehit edilmesi (23 Aralık 1930)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshinden kısa bir süre sonra Menemen'de gerici nitelikte bir ayaklanma çıkmıştır. Bu olay, Atatürk inkılabına baş kaldıranların hangi yöntemlerle halkı kışkırtıp feci sonuçlara sebep olduklarını gösterdiği gibi, cumhuriyetimize ve onun temel niteliklerine yürekten bağlı bir Türk gencinin görev bilincini ve üstün cesaretini simgelemektedir.

Atatürk, orduya gönderdiği 28 Aralık 1930 tarihli başsağlığı mektubunda, genç ve kahraman yedek subayın uğradığı saldırının millet tarafından doğrudan doğruya Cumhuriyet'e bir suikast olarak değerlendirildiğini, olaya karışanların buna göre takibata uğratılacaklarının muhakkak olduğunu belirterek, inancını şu şekilde ifade etmiştir: "*Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyetin mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet hayatini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır.*" (ATTB, 1991: 601)

Menemen olayının planlı bir başkaldırı hareketi olduğu mahkeme savcısının iddianamesinden anlaşılmaktadır (Üstün, 1978: 60-86). Bu organize hareketin ardında kimin ya da kimlerin bulunduğu resmî

ve gayri resmî çevreler tarafından araştırılmış, basında varsayım olmanın ötesine geçemeyen birtakım değerlendirmeler yapılmıştır (Üstün, 1978: 40, 48). Öte yandan Atatürk'ün başkanlığında 7 Ocak 1931'de Çankaya'da yapılan toplantıda, eski Terakkiperverlilerin ve henüz siyasi hayattan çekilmiş bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası mensuplarının isyanla ilgilerinin olup olmadığı müzakere edilmiştir (Tuncay, 1992: 294).

Yukarıda yapılmış olan özet değerlendirmelerden yola çıkarak, Atatürk'ün ülke içindeki mevcudiyetinin ne kadar önem arz ettiği sonucuna varılabilir. Atatürk'ün varlığında bile ortaya çıkan söz konusu durumların, kısa süreli de olsa olmadığı bir zamanı fırsat kollayan rejim düşmanlarının çok iyi kullanacağı aşikârdır. Dolayısıyla ülke içi siyasi çekişmelerin, rejim aleyhtarları olayların da yurt dışı gezilerine gitmeme sebebi olarak görülmesinin uygun düşeceği göz ardı edilmemelidir.

Atatürk'ün Sağlığı

Atatürk'ün Millî Mücadele dönemi öncesinde rahatsızlığı sebebi ile Almanya'da tedavi gördüğü ve Millî Mücadele başlangıcında Samsun'a geldiğinde de böbrek rahatsızlığının nüksettiği bilinmektedir.

Atay hatıralarında; "Atatürk'ün bizi şaşırtan hassalarından biri de vücutça ve kafaca yorulmaksızın, dikkati hiç gevşemeksizin çalışma yeteneği idi. Ertesi gün manevrada beraber çalışacağı arkadaşları ile gece yarısına kadar gazinoda kaldıktan ve onları uyumağa gönderip kendisi vereceği vazifeleri hazırlamak üzere sabahladıktan sonra, şöyle bir yüzünü yıkayıp tıraş olarak yine herkesten erken kıtaların başına gittiğini dostlarından duymuştuk. Memleket dolaşmalarında maddi zahmetlere hepimizden fazla dayandığını görürdük. Çalışma odasında yarı ayaküstü, yarı oturarak ve yüzlerce arasında vesikalar ayırarak, nutkunu dikte ederdi. Yorulan değişirdi. Bir defasında pek genç bir arkadaş baygınlık geçirmişti. Akşama doğru bir banyo aldıktan sonra, hiç dinlenmeden sofraya iner, o gün yazdıklarını bize okur veya okutur hadiseler üzerinde terütaze bir muhakeme ile tartışmalar yapardı." (Atay, 1998: 483-484) hususlarını dile getirmektedir. Burada Atatürk'ün kendisine güvenini ve tüm olayların kendi inisiyatifinde gelişmesi isteğini görmek mümkündür. Durup dinlenmeksizin devam ettirilen bu yoğun tempoda, Atatürk'ün sağlığının gittikçe bozulması kaçınılmazdır.

Atatürk'ün sağlık durumu her ne kadar yurt içi gezilerine çıkmasına engel olmadıysa da, yeni kurulan Cumhuriyetin sağlam temellere oturtulması amacıyla gayret yönünü içteki çalışmalara vermeyi tercih ettiğini görebiliyoruz. Atatürk, doktorların seyahat yasağı ve dinlenme tavsiyelerine rağmen çalışmalarını yoğun bir şekilde devam ettirmiştir.

Atatürk, Nutuk'u hazırlamaya başlaması öncesinde bir enfarktüs geçirmiştir. Nutuk'un hazırlanması çalışmalarının zaman olarak büyük bir bölümünü İstanbul'da yapmıştır. Temmuz 1927'de İstanbul'a gelmesinin bir sebebinin, geçirdiği enfarktüs sonrası, belki de iç dünyasında İstanbul'u son bir kez göremeden hayata veda edebileceği duygusunun etkili olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde, yapılacak bir yurt dışı gezisinde benzer bir rahatsızlığı geçirmesini göz önünde bulundurarak, kendi ülke topraklarını terk etmek istememiş olabileceği akla gelmektedir.

Atatürk'ün Şahsiyeti

Atatürk'ün Devlet Başkanı olarak yurt dışı gezilerine çıkmamasının, uygulanan millî strateji ve Türk dış politikasının yanı sıra insani nedenlerden kaynaklanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, insan davranışlarını, çevresel özellikleri (durumsal faktörler) dikkate alarak açıklamaya çalışan sosyal psikoloji kavramları doğrultusunda konunun incelenmesi faydalı olacaktır.

Jones ve Davis'in, Uygun Çıkarımlar Kanunu'na göre; bir kişinin davranışının, o kişinin kişisel özelliklerinden mi yoksa durumsal etkilerden mi kaynaklandığı konusuyla ilgili çıkarımlar yapılabilir. Bunu etkileyen faktörlerden en önemlileri; o davranışın toplumsal onaylanabilirlik ya da beğenirlik derecesi ve kişinin davranışının "onun özgür seçimi mi yoksa durumsal baskıların bir gereği mi" yapıldığıdır. Ayrıca davranışın bireyin sahip olduğu toplumsal rolün bir gereği olarak yapıp/yapılmadığı da dikkate alınmalıdır. Üstlenilen bir rol gereği sergilenen bir davranış bir kişinin içsel inanç ve eğilimleri konusunda açıklayıcı olmayabilir (Taylor;Peplau;Sears, 2007: 53).

Atatürk'ün sahip olduğu toplumsal rolün (devlet başkanlığı) gereği olarak yurt dışı gezilere çıkması gerektiği düşünüldüğünde, bu şekilde davranmamasının nedenleri olarak yukarıda belirtilen sebeplerin yanında içsel inanç ve eğilimlerinin de öne çıktığı söylenebilir. Bu kapsamda Atatürk'ün yeni kurduğu Cumhuriyet'in tutarlı, tüm unsurlarıyla birbirine uyum sağlayan bir yapıya kavuşması idealiyle ortaya çıkabilecek herhangi bir tehlike karşısında sahip olduğu toplumsal güçle her an eserin başında kalmak istediği öngörülebilir.

Freud'un öncülüğünü yaptığı psikanalitik yaklaşım, bireyin coğrafik yer değiştirmelerinin, kurulu toplumsal ağları ve arkadaşlık ilişkilerini kesintiye uğratacağından bireyde yalnızlık duygusuna yol açabileceğini belirtir (Taylor;Peplau;Sears, 2007: 12). Yalnızlık; ilişkilerimizin yüzeysel ve arzu ettiğimizden daha az doyurucu olması neticesinde deneyimlenir (Taylor;Peplau;Sears, 2007: 242). Türkiye

Cumhuriyeti'nin kurulması, yapılandırılması ve tam bağımsız devlet olma yönündeki çalışmaları esnasında yurt dışına çıkışın, bu duygunun artışına neden olabileceğinden tercih edilmemiş olması, Atatürk gibi güçlü bir kişilik için çok düşük bir ihtimal olmakla birlikte genel kuramsal açıdan kriterlerden biri olarak görülebilir.

Olası bir diğer açıklama da benlik gelişimi kuramları ile olabilir. İnsanlar genel olarak doğru, kararlı ve olumlu bir benlik kavramı geliştirmeye çalışırlar. Bu doğrultuda gelişme ihtiyacı ile güdülenirler. Diğerleriyle kurulan toplumsal temas benlik gelişimi için önemli bir yardımcı kaynaktır. İstenen bir özelliğe sahip birisiyle karşılaştırma bireyin gelişmesini sağlayabilir (Taylor;Peplau;Sears, 2007: 122, 124). Büyük devletler haricindeki ülkelerle kurulan ilişkilerde toplumsal kimliğin temsilcisi/lideri olarak Atatürk'ün o dönemde bu ülkelerden alabileceği ve gelişimimize yardımcı olabilecek iyi özellikler olabileceği düşüncesinin zayıf olduğu, bununla birlikte ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullardan dolayı çok sayıda alanda diğer birçok ülkeden kötü koşullarda bulunmasının büyük devletler açısından görece olarak bir yoksunluk duygusunun yaşanabilme riskini de içerir.

Akılcı Davranış Kuramı'na göre ise, bir kişinin davranışı onun davranışsal niyetlerinden kestirilebilir. Davranışsal niyetler ise iki ana değişken tarafından belirlenebilir.

- Kişinin davranışa ilişkin tutumu (Yurt dışı ziyaretleri kendisi için olumlu bir adım mıdır?)
- Öznel toplumsal normlar (başkalarının ne yapması gerektiği konusundaki düşüncelerine ilişkin algısı: toplum bunu yapmasını istemekte midir? vb.) (Taylor;Peplau;Sears, 2007: 173).

Kurama göre; Atatürk, yurt dışı ziyaretleri ya kendisi için olumlu bir adım olarak görmemiş ya da henüz yaralarını sarmamış, gelişmek için tüm gayretlerini O'nun gösterdiği hedefler doğrultusunda kullanan Türk Milleti'nin bu tür gezileri olumlu görmeyebileceği şeklinde algılamış olabileceği söylenebilir.

Lozan sonrasında, yeni Türkiye, bağımsızlığına sınırlama getirecek milletlerarası bağlardan uzak kalarak, barışçı bir politika takip etmek suretiyle, komşularıyla dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türk dış politikasının dengeli ve statükocu niteliği onun kökeninde yatar. Bu bağlamda, Türk diplomasisi Osmanlı diplomasisinin tabii uzantısıdır. Bu nedendir ki yeni devlet kurulurken dış politika, bugün kurulan yeni devletlerin yaşadığı sıkıntıyı ve acemiliği yaşamamıştır. Türk dış politikasının yürütülmesinde anlamlı bir inatçılık ve hatta bir imparatorluk gururunu görmek zor değildir (Yalçın;Turan, 2004: 324-325).

Osmanlı İmparatorluğu bilindiği üzere güçlü olduğu dönemde, dış ülkelerde sürekli elçi bulundurma gereğini duymamıştır. Elçiler, anlaşma imzalanması, taç giyme törenleri vb. gerekli olduğu zamanlarda gönderilmiştir. Ancak imparatorluk güç kaybetmeye başladığında dış ülkelere sürekli elçiler gönderilmeye ve üst seviyede ziyaretler yapılmaya başlanmıştır. Burada, Atatürk'ün imparatorluk gururu anlamında, yurt dışına gitmeyerek güçlü olduğu mesajını vermek istediği değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurana kadar ve kurduktan sonra, hep batılı ülkelerle mücadele etmiştir. Girilen tüm savaşların kazanılmasına rağmen yaşanan olayları ve içine düşülen durumu, bir eski imparatorluk ordusunun komutanı olarak, Atatürk içine sindirememiş olabilir. İmparatorluk gururunun bir etkisi olarak, devlet başkanı olduğu dönemde batılı devletlere ziyarette bulunmamış olabileceği, yedi düvele karşı kazanılmış bir mücadele sonunda kurulan kendi eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'ni, söz konusu devletlerin başkanlarını kendi ayağına getirerek yüceltmek istemiş olabileceği düşünülebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anlaşmalarla istenen düzenin sağlanamaması, İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlayıcısı olan kutuplaşmaları beraberinde getirmiştir. Bu ortam içerisinde, Atatürk'ün revizyonist veya anti-revizyonist ülkelerden herhangi birine yapacağı ziyaretin bu gruptan birisine taraf olma olarak algılanabileceği dikkate alınmalıdır. Ancak burada, Atatürk'ün yurt dışı ziyaretinde bulunmayışı gerçeğinden hareketle Türkiye'nin dış politikada bir yalnızlık yönüne gittiği veya diğer ülkelerle hiç temas etmediği anlaşılmalıdır. Aksine makale içerisinde de izah edildiği üzere millî çıkarlar doğrultusunda aktif bir dengeli ve statükocu politika izlenmiş, yurt dışına başbakan ve bakan seviyesinde çeşitli ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Atatürk'ün yeni kurduğu Cumhuriyet'in tutarlı, tüm unsurlarıyla birbirine uyum sağlayan bir yapıya kavuşması idealiyle ortaya çıkabilecek herhangi bir tehlike karşısında sahip olduğu toplumsal güçle her an eserinin başında kalmak istediği, tüm zaman ve gayretini ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumun halk açısından nasıl görüldüğünü tespit etmek, devrimlere karşı tepkileri ölçmek veya doğrudan doğruya bir yeniliğin inşası için halka gitmek yönünde kullanmıştır. Türkiye'nin uluslararası diplomasiinin gene onun kontrolünde başbakan ve bakan seviyesinde yürütülmesini tercih etmiş olduğu düşünülebilir. Zaten 25 Kasım 1924'te Fransız gazetecinin Fransa'ya bir ziyaret yapıp yapmayacağı sorusuna "Bu hususta zaman tayin etmek mümkün değil. Ortada halli lâzım gelen pek çok mesail var..." cevabında da önce

ülke içinde sağlam bir yapı oluşturulmasını müteakip vaziyete göre ziyaretlerin değerlendirilebileceği düşüncesini görmek mümkündür.

Ülke içi muhalefetin faaliyetlerine baktığımızda, Atatürk'ün ülke içindeki mevcudiyetinin ne kadar önem arz ettiği, Atatürk'ün varlığında bile ortaya çıkan ve isyan noktasına kadar varan durumların, kısa süreli de olsa ülkede olmadığı bir zamanı kollayanlar için bir fırsat yaratacağı aşikârdır. Nitekim Afgan Kralı Amanullah'ın, 1927-1928 yıllarında yaklaşık sekiz ay süreyle gerçekleştirdiği yurt dışı ziyaretini Afganistan'ın bulunduğu ülke içi koşulları göz önüne alarak getirdiği endişe ve eleştiride, 1925 yılında İran Şahı'nın yurt dışında bulunduğu sırada gerçekleşen darbenin etkili olduğu söylenebilir.

Atatürk'ün, doktorların seyahat yasağı ve dinlenme tavsiyelerine rağmen çalışmalarını yoğun bir şekilde devam ettirdiği, ancak Nutuk'u hazırlamaya başlaması öncesinde bir enfarktüs geçirmesinde olduğu gibi çalışmalarını zaman zaman kesintiye uğratabilecek seviyede ciddi rahatsızlıklar yaşadığı görülmektedir. Söz konusu enfarktüs rahatsızlığı sonrasında sekiz yıl aradan sonra İstanbul'a gelmesinin bir sebebinin, belki de içsel dünyasında İstanbul'u son bir kez göremeden hayata veda edebileceği duygusunun etkili olduğu, benzer şekilde yapılacak bir yurt dışı gezisi esnasında vuku bulabilecek bir rahatsızlığı göz önüne alarak, Türk milleti ile bütünleşerek kurduğu ve sınırlarını oluşturduğu vatanında huzur içerisinde ve hizmetinde olduğu milletin yanı başında rahmete kavuşmak istemiş olabileceği düşünülebilir.

Bu kapsamda, Atatürk döneminde uygulanan millî strateji ve Türk dış politikası çerçevesinde; başta Atatürk'ün kişilik özellikleri olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı sonrasında cereyan eden uluslararası ortamın, komşu devletler başta olmak üzere ülkelerin iç istikrar durumlarının, Cumhuriyet'in temellerinin sağlamaştırılmasında ve olgunlaştırılmasında gösterilen yoğun çabaların, Atatürk'ün sağlığı ve kişiliği ile ülke içi muhalefet ve isyanların incelenmesi neticesinde yukarıda belirtilen hususların, Atatürk'ün yurt dışı seyahat gerçekleştirmemesinin sebepleri olabileceği değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Dursun Ali (2002). "Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri ve İnkılabı Karşı Tepkiler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt II, s.42-47.
- AKŞİN, Aptülahat (1966). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi (İkinci Kısım)*, İstanbul.
- AKŞİN, Aptülahat (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK Yayınları.
- AKŞİN, Sina (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yay.,
- ANZERLİOĞLU, Yonca (2007). "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'nın Arnavutluk Siyaseti Karşısında Türkiye'nin Tavrı", 38. *Icanas*, s.122-148.
- ARIĞ, Ayten Sezer (2009). "Siyasi İnkılaplar ve Tepkileri", IV.Bölüm İkinci Kısım, *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, s.281-282.
- ARMAOĞLU, Fahir (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Alkım Yayınları.
- ATMACA, Tayfun (2007). *Krallık'tan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara: Lazer Matbaası.
- Atatürk'ün Tanım, Telgraf ve Beyanmaları (ATTB) IV*, (1991), Ankara: TTK Yay.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (1984). *Nutuk*, C.I, II, III. (1919-1927, Belgeler), Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ATAY, Falih Rıfık (1998). *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayıncılık.
- BALCIOĞLU, Mustafa (2002). "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.411-412.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi (1966). "Mütareke'de İstanbul, Hatıralar: Meşrutiyet'ten Cumhuriyete-1" *Barış Dünyası*, S.51, s.56.
- BAYDAR, Ekrem (1970). "Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatı'nı Ben İdare Ediyordum", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kasım.
- BELEN, Fahri (1983). *Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- BULUT, Kadriye (2000). *Atatürk Dönemi Dış Politikası Çerçevesinde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları ve Heyetler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- CEBESOY, Ali Fuat (1960). *Siyasi Hatıralar II*, İstanbul: Temel Yayınları.
- CEMİL, Ela (tarihsiz). "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İç Ayaklanmalar", *Yakın Tarihimiz*, fas. 28, s.435.
- CRİSS, Bilge (1993, 2000). *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇELİK, Edip (1969). *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- DOĞANER, Yasemin (2007). "Atatürk'ün Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Türkiye İzlenimleri", *10 Kasım Haftası Armağanı*, S.34, s.49.
- DURAN, Tülay (1973). "İstanbul'un İşgali" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S.66, s.15.
- ERDEM, Can (2004). "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Kuva-yı Millîye'ye Karşı Takip Ettiği Siyaset", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.4, s.23-24.
- ERENDİL, Muzaffer (1986). *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ERGİN, Feridun (1991). "Mütareke Kabineleri", *ATAM Dergisi*, S.21, s.398.
- ESENGİN, Kenan (1969). *Millî Mücadele'de Hiyanet Yarışı*, Ankara: Ulusal Basımevi.
- GOLOĞLU, Mahmut (2008). *Erzurum Kongresi ve Millî Mücadele Tarihi ; Sivas Kongresi ve Millî Mücadele Tarihi II ; Üçüncü Meşrutiyet ve Millî Mücadele Tarihi III*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- GÖNLÜBOL Mehmet; Cem SAR (1982). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I., (Kolektif Eser), 5. Baskı, Ankara: AÜSBF Yayınları:509.
- GÖNLÜBOL ; SAR (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz (1956). "İstanbul'un İşgale Uğradığı Kara Gün", *Dün ve Bugün*, S.14, s.17.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.71, (1974), Ves. No.1543, Ankara: ATASE yayınları.
- HAMŞİOĞLU, Oğuz (2006). *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

- HİMMETOĞLU, Hüsnü (1975). *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, C.II.*, İstanbul: Ülkü Matbaası.
- İDİKUT, İhsan (1953). *Türk Lavrensleri*, İstanbul: Öztürk Matbaası.
- İLGAZİ, Abdullah (2001). "Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Mektubu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVII, S.49, s. 81.
- İSLAM, İbrahim (1999). "Mütareke Döneminde İttihatçı Takibatı", *Osmanlı-2*, s.676-683.
- KALAFAT, Yaşar (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KANSU, Mazhar Müfit (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.II.*, Ankara: TTK Yayınları.
- ONAT, Nuri (1984). *Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- ÖNAL, Sami (2003). "Karakol Cemiyeti'nin Tüzüğü", *Popüler Tarih*, S.34, s.66.
- ÖNDER, Mehmet (1975). *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Popüler Tarih*, Temmuz 2005, s.104.
- SAKİN, Serdar (2004). "İtilaf Devletlerinin İstanbul'u İşgali ve Misak-ı Milli Üzerine Bir Değerlendirme", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.4, s.104.
- SARIHAN, Zeki (1991). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.I, Ankara: TTK Yayınları.
- SONYEL, Salahi R (1995). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I. II., Ankara: TTK Yayınları.
- SONYEL (2007). *Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara: ATAM Yayınları.
- SONYEL (1981). "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları", *Belleten*, S.179., s.217.
- SOYSAL, İlhami (1985). "Bizi İçten Vuranlar", *Milliyet Gazetesi*, 20, 22 Ekim 1985.
- SOYSAL (1985). *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, İstanbul: Gür Yayınları.
- SOYSAL, İsmail (1989). *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Cilt I, Ankara: TTK Yayınları.
- Sun Tzu-Wu Harp Sanatı* (1976). Askeri Bilimler Alanında Dünyada Mevcut En Eski Eser, Çince'den İngilizceye Çev: Lionel GILES, İngilizceden Türkçeye Çev: Mert BAYAT, İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1944). *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele*, Ankara: Berkalp Kitabevi.
- ŞİMŞİR, Bilal N (1993). *Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları*, Cilt I., Ankara: TTK Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (1975). II. Devre, Cilt 10, Ankara.
- TAYLOR, PEPLAU ve SEARS (2007). *Sosyal Psikoloji*, (Çev:Ali DÖNMEZ), Ankara: İmge Yayınları.
- TOKER, Hülya (2006). *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara: Genelkurmay Yayınları.
- TUNCAY, Mete (1992). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1995). *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İkinci Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1986). *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, C.II., İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TURAL, Mehmet Akif (2002). "Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt II, Ankara: ATAM Yayınları.
- TURAL, Mehmet Akif; SEVİM, Ali; ÖZTOPRAK, İzzet vd. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, Ankara: ATAM Yayınları.
- TURAN, Mustafa (2005). *Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Türk İstiklal Harbi* (1962). Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C.I., Ankara, Genkur.Yayınları.
- Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı* (1976). Ankara: Genkur Basımevi.
- TÜRKMEN, Zekeriya (2002). "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *ATAM Dergisi*, S.53, s.319-372.
- TÜRKMEN, Zekeriya (2000). "Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri", *Askerî Tarih Bülteni*, S.48, s.129-140.
- TÜRKMEN, Zekeriya (2001). *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara: TTK Yayınları.
- ULAGAY, Osman (1974). *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Yelken Matbaası.
- ÜSTÜN, Kemal (1978). *Menemen Olayı ve Kubilay*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- YALÇIN, E.Semih (2000). *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- YALÇIN E. Semih - KOCA Salim (2005). *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçışı*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- YALÇIN, E.Semih; TURAN Mustafa, vd (2004). *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- YENİBAHÇELİ Şükrü Oğuz (1951). "İsmet Bey (İnönü) Anadolu'ya Nasıl Gönderildi?", *Tarih Hazinesi*, S.12, s.588.
- YILMAZ, Mustafa (2009). "Yeni Türk Devletinin Dış İlişkileri (1923-1938)", V.Bölüm, *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.